

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra společenských věd

Diplomová práce

Bc. Barbora Pařízková

**Erich Fromm a jeho pojetí člověka, dobra, zla, náboženství
a názorové tolerance**

Olomouc 2020

vedoucí práce: PhDr. Petr Zima, Ph.D.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma "Erich Fromm a jeho pojetí člověka, dobra, zla, náboženství a názorové tolerance" vypracovala samostatně pod vedením PhDr. Petra Zimy, Ph.D., a uvedla jsem všechnu použité prameny a zdroje.

V Novém Městě na Moravě dne .....

.....

Bc. Barbora Pařízková

Poděkování

Ráda bych poděkovala panu PhDr. Petru Zimovi, Ph.D. za pomocnou ruku při psaní této diplomové práce.

Obsah

Úvod	6
1 Život Ericha Fromma	8
2 Fromm a psychoanalýza	11
2.1 Osobnost a temperament	12
2.2 Charakter člověka	13
2.2.1 Typy charakterových procesů	15
2.2.1.1 Proces asimilace	15
2.2.1.2 Proces zespolečnění	16
2.2.2 Typy charakterů	17
2.2.2.1 Neproduktivní orientace	17
2.2.2.2 Produktivní orientace	21
3 Erich Fromm a etika	24
3.1 Autoritativní etika	25
3.1.1 Autoritářské svědomí	26
3.2 Humanistická etika	27
3.2.1 Humanistické svědomí	28
4 Erich Fromm a jeho pojetí lidské destruktivity	31
4.1 Benigní agrese	32
4.1.1 Pseudoagrese	32
4.1.1.1 Neúmyslná agrese	32
4.1.1.2 Hravá agrese	32
4.1.1.3 Agrese jako sebeprosazení	32
4.1.2 Obranná agrese	33
4.1.2.1 Agrese a svoboda	34
4.1.2.2 Agrese a narcismus	34
4.1.2.3 Agrese a odpor	35

4.1.2.4	Konformní agrese	35
4.1.2.5	Instrumentální agrese	36
4.2	Maligní agrese.....	36
4.2.1	Destruktivita	38
4.2.1.1	Spontánní formy destruktivity.....	38
4.2.1.2	Charakterová destruktivita	39
5	Fromm a jeho pohled na náboženství	43
5.1	Náboženská zkušenost	45
5.2	Frommovo pojetí Freuda a Junga v otázce náboženství	46
5.3	Typy náboženství	48
5.3.1	Autoritářské náboženství	48
5.3.2	Humanistické náboženství.....	49
6	Erich Fromm a názorová tolerance.....	51
7	Praktická část	54
7.1	Využití tématu v předmětu společenské vědy.....	54
7.2	Vlastní koncept příprav	56
	Závěr.....	87
	Prameny a literatura.....	90
	PŘÍLOHY	93

Úvod

Společenské vědy pojí most mezi vzdělaností dětí a moudrostí dospělých. Ne nadarmo platí pravidlo, že to co se naučíme v mládí, ke stáru jako když najdeme. Dnešní moderní doba toto rčení ještě více podporuje. Do života si odnášíme znalosti a dovednosti získané prostřednictvím školského systému. Společenské vědy tak přinášejí různé poznatky z oblastí od ekonomii až po filosofii. A právě filosofie je jednou z oblastí společenských věd, jež je často veřejností opomíjena a učitelé společenských věd nenáviděna.

Téma diplomové práce jsem si vybrala z důvodu překonat bariéru filosofie, ať už bariéru pouze vlastní či i jiného učitele, který si bude tuto práci číst. Překážku, jež přináší strach z nepochopení filosofických textů a samotného vyučování filosofie. Jelikož je oblast filosofie a to převážně filosofie dvacátého století obtížná, vybrala jsem toto téma ze dvou důvodů. Prvním důvodem je přinést pro veřejnost zpracování základních teorií představitele psychoanalýzy, Ericha Fromma. Druhým důvodem byla snaha vytvořit koncepci příprav pro učitele společenských věd a přispět tak k inovativní výuce daného tématu.

Diplomová práce bude pojednávat o teoriích člověka, dobra, zla, náboženství a názorové tolerance v sedmi kapitolách.

První kapitola této práce Vás seznámí s výstižným životopisem Ericha Fromma. Začít psát o teoriích Fromma bez krátkého nástinu jeho života nelze. V této kapitole se tedy dozvíte o Frommově dětství, o osobnostech, jež ho ovlivnily a o jeho prvních krůčcích v roli psychoanalytika. Poslední částí této kapitoly budu pojednávat o jeho působnosti ve světě.

V druhé kapitole se zaměřím na psychoanalýzu a Frommovy teorie. Nejdříve nastíním historii a vliv psychoanalýzy. Poté uvedu Frommův pohled na osobnost a temperament. V neposlední řadě se zaměřím na teorii charakteru. Popíši vliv charakteru na člověka, životní procesy asimilace a zespolečnění a charakterizují jednotlivé charakterové orientace.

Třetí kapitola bude zaměřena na etiku. Popíši vliv etiky na člověka. V textu Vám představím Frommovo dělení etiky na autoritářskou a humanistickou etiku. Nastíním, jaká etika představuje zlo a která představuje dobro.

Ve čtvrté kapitole popíši zlo ve formě lidské destruktivity. V textu se zaměřím na vliv a dělení agrese. Hlavním předmětem této kapitoly bude benigní a maligní agrese a jejich jednotlivé aspekty násilí.

Pátou kapitolou se seznámíte s pohledem Ericha Fromma na náboženství. V úvodu popíši vliv náboženské zkušenosti a poté se zaměřím na dělení náboženství. Popíši hlavní rozdíly mezi autoritářským a humanistickým náboženstvím.

V šesté kapitole pojednám o názorové toleranci. Hlavním předmětem této kapitoly bude pojednání o postavení člověka ve společnosti a jeho práv na svobodu.

V závěrečné kapitole Vás seznámím se svou koncepcí příprav na výuku tématu Erich Fromma a jeho pojetí dobra, zla, náboženství a názorové tolerance. Přípravy budou sloužit jako vzor pro inovativní výuku Ericha Fromma. Kapitola bude čítat 4 přípravy na dané téma. Cílem této kapitoly bude přinést efektivní řešení zpracovaných a dostupných příprav na výuku jednoho z hlavních představitelů filosofie 20. století.

1 Život Ericha Fromma

Dříve než se pustíte do čtení názorů a úvah Ericha Fromma, dovoluji si Vám představit onoho filosofa. Přední filosof 20. století Erich Fromm se narodil ve Frankfurtu nad Mohanem 23. března 1900. Jeho otec Naphtali Fromm byl obchodníkem s vínem, jenž se toužil stát rabinem jako jeho otec a dědeček. I když se mu nedostalo patřičného vzdělání, aby se mohl stát rabinem, dosti se angažoval v židovské komunitě a ctil židovské tradice. Frommova rodina pocházela z dlouhé řady židovských rabinů jak ze strany otce, tak i ze strany matky, Rose Frommové. Právě od své rodiny, převážně svého prastrýce Ludwiga Krause, dostával ponaučení čerpaná z talmudu. Sám Fromm chtěl studovat talmud v Litvě. To mu však rodiče zakázali, jelikož se báli, že by nebyl dostatečně pod jejich vlivem a kontrolou. Z tohoto jde usoudit, že jeho rodiče byli příliš vázaní na svého syna, otec byl dle Frommových slov často popudlivý, nic svému synovi nedovolil, matka trpěla depresemi a Erich Fromm se jí tak snažil být více nablízku.¹

Ve svých mladických letech se věnoval četbě Starého zákona, kde ho fascinovala proroctví a přísliby soudného dne Izariáše, Amose a Ozeáše. Tato proroctví Ericha Fromma provázela po celý jeho život. Nacházel v nich svůj náboženský zájem. Od dvacátých let 20. století se Erich Fromm ve svých rozpravách a četných publikacích přestává opírat o židovskou tradici. Snaží se najít svou vlastní identitu a samostatnost spolu s lidským rozumem a odvrací se tak od ortodoxní židovské víry. Takzvaně negoval židovskou životní praxi a nacházel si svou životní praxi v různých ohledech života. Samozřejmě nutno dodat, že ačkoli se Fromm ve svých spisech přiklání k humanistickým náboženstvím, je více než jasné, že ho judaismus a jeho přední osobnosti jako například dr. Nehemia Nobel ovlivnily.²

V roce 1919 Fromm nastoupil na studia sociologie, psychologie a filosofie v Heidelbergu. Po smrti dr. Nobela v roce 1922 ztratil Fromm nejen svého učitele a mentora, ale i svého nejbližšího přítele. Pro Ericha Fromma byl Nobel člověkem, který dokázal skloubit židovskou tradici s Geothovým básnictvím a osvícenskou filosofií. Právě smrt drahého přítele ho zavedla na novou dráhu jeho životní praxe. Další významnou osobností, která Ericha Fromma ovlivnila v době jeho studií, byl rabin Rabinkow. Každý den u rabína Rabinkowa studoval Písmo dle talmudu. Dle slov Fromma rabin Rabinkow dokázal spojit

---

¹ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*. 1994, str. 13 - 16.

² Tamtéž, str. 20 - 24.

tradiční židovské studium talmudu s moderní kulturou. Díky Rabinkowě úvaze o humanistickém pohledu na židovství Fromm viděl schopnost nahlédnout na člověka a jeho pohled na lásku, dobro, svobodu, autonomii a schopnost sebezdokonalování. Erich Fromm s rabínem Rabinkowem četl úvahy o chasidismu a toto téma využil jako téma ke své disertační práci. Po studiích v Heidelbergu se Frommova náboženská zkušenost změnila z ortodoxní židovské tradice na ateistický humanismus.³

Je důležité napsat, že při studiích filosofie ho nejvíce ovlivnili Aristoteles, Spinoza a později Karel Marx. Tyto filosofy často zmiňuje ve svých publikacích. Na univerzitě v Heidelbergu si vyhraňuje pole své působnosti a spíše než filosofii se rozhodne věnovat psychologii a sociální psychologii. K psychoanalýze se Fromm dostal díky terapeutickému semináři mimo univerzitu v Heidelbergu. Tento kurz psychoanalýzy se prakticoval dle Sigmunda Freuda. Ne že by Fromm na filosofii zcela rezignoval, jeho časté filosofické myšlenky se propojují v rámci jeho psychoanalytických teorií.⁴ V roce 1926 Fromm absolvoval další vzdělání, tentokrát ve směru psychoanalýzy v Mnichově. Po obdržení doktorátu z psychoanalytické teorie a praxe ukončil studia zkouškou v roce 1931.⁵

V roce 1927 vydal svou první publikaci *Sabat* o působení psychoanalýzy. V roce 1930 v Berlíně uskutečnil už třetí veřejnou přednášku, tentokrát na téma *K víře ve všemocnost myšlenek*. Přednáška představovala marxistickou psychologii náboženství. Tvrdil, že náboženské ideje a myšlenky vycházejí z ekonomických a společenských struktur. V témže roce si spolu se svou budoucí ženou, Friedou Reichmanovou, otevřeli v Berlíně praxi s klienty z Ameriky, kde si zlepšoval svou angličtinu. Taktéž se stal mimořádným členem Německé psychoanalytické společnosti. Fromm se podílel na založení psychoanalytického institutu ve Frankfurtu. Tato instituce byla první oficiální freudovskou institucí svého druhu.⁶

Převratným rokem pro Fromma byl rok 1933. Byl pozván do Chicaga, aby zde přednášel. Pro Fromma tato nabídka toho roku přišla nejvíc vhod, jelikož pro něj, jako rodilého Žida, nebylo v nacistickém Německu bezpečno. Ve Spojených státech amerických zůstal a dostal zde i občanství.⁷

---

³ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*. 1994, str. 26 - 32.

⁴ Tamtéž, str. 25, 26.

⁵ SOUDKOVÁ, Miluše. *Významné postavy americké psychologie*. 2009, str. 48.

⁶ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*. 1994, str. 36 - 39.

⁷ SOUDKOVÁ, Miluše. *Významné postavy americké psychologie*. 2009, str. 49.

Fromm se však dostával do sporů se zarputilými příznivci tradiční psychoanalýzy, jelikož se odprostil od Freudovy teorie. Ačkoli byl Fromm zastánce teorií Sigmunda Freuda ještě do roku 1932, byl vlastně i jeho žákem, od roku 1934 se již ostře postavil proti Freudově analýze, jak v teorii, tak i v technice.⁸

Fromm pracoval na různých pracovištích ve Spojených státech. Pracoval v New Yorku na Kolumbijské univerzitě, kde se setkával se svými příznivci. Dále v New Yorku na Americkém institutu psychoanalýzy či na univerzitě Yale v New Havenu. Fromm byl členem několika redakčních rad několika odborných psychoanalytických časopisů. Byl oceňovaný nejen ve svém rodném Německu, ale i ve Spojených státech amerických či ve Švýcarsku. Podporoval americká mírová a studentská hnutí a zastával humanistický socialismus.⁹

Ačkoli byl uznávaným psychoanalytikem své doby, bylo to spíše z řad veřejnosti než odborných kruhů. Ke konci svého pracovního nasazení se přestěhoval do Mexico City, kde studoval vztahy mezi typy osobností a ekonomickými třídami. Po několika srdečních infarktech zemřel 18. března 1980.¹⁰

Mezi základní témata a poznatky jeho vědecké kariéry byl výzkum sociálního charakteru a potřeb člověka. Frommovy teorie jsou kombinací idejí Sigmunda Freuda a Karla Marxe. Fromm měl vyhrazený názor, že člověk je nejen tvořený společností, ale je jí i ovlivňován. Nezanedbával tak úlohu společnosti na utváření člověka. Tvrdil, že všechny formy vlády na světě jsou zbytečné pro člověka a jedině adekvátní sociální organizace by dokázala splnit lidské potřeby.¹¹

---

⁸ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*. 1994, str. 45, 46.

⁹ SOUDKOVÁ, Miluše. *Významné postavy americké psychologie*. 2009, str. 48, 49.

¹⁰ Tamtéž, str. 50, 51.

¹¹ Tamtéž.

2 Fromm a psychoanalýza

Erich Fromm, jakožto významný psychoanalytik našich dějin, výrazně srovnával psychoanalýzu s dalšími obory. Nejčastějšího srovnání s psychoanalýzou se dozvídáme u náboženství a etiky. Fromm udává jak vzájemné propojení těchto oborů s psychoanalýzou, tak zároveň i jejich rozdílné teorie a poznatky.

Předmětem psychoanalýzy je celá osobnost člověka. Psychoanalytik pronikne do osobnosti člověka a zkoumá příčiny jeho problémů. Psychoanalýza, na rozdíl od jiných psychologických směrů a odvětví, zkoumá celek osobnosti a nikoli jen jeho samostatné aspekty.¹² Co je však samotným cílem psychoanalýzy? Poznat sebe sama. Sebepoznání je základní lidskou tužbou už od antického Řecka. My sami se rozhodujeme o tom, jak budeme ve světě žít, jak se umět rozhodnout v různých situacích, jaké máme priority, hodnoty či potřeby. Sebepoznání není jen o poznání svých duchovních a morálních impulzů, ale také o biologických pudech jako je potřeba jíst, pít, spát či mít sexuální uspokojení. Psychoanalýza představuje terapii, kde je nutné odbourat neurologické příznaky, ale zároveň je to nástroj, jak poznat sebe sama, jak umět žít. A to je dle Fromma nejdůležitější.¹³

Jak vznikla psychoanalýza? Dnes existují různé psychoanalytické školy, které se mezi sebou liší teoriemi a koncepcemi. Avšak jedno mají společné, historii. Tento moderní psychologický systém byl na počátku svého vývoje odvětvím medicíny a měl za úkol pomáhat při léčení nemocí. Pacienti přicházeli za psychoanalytiku, aby jim pomohli odstranit neduhy, které jim bránily nejen plnit každodenní povinnosti všedního dne, ale i začlenit se do společenského života. Jejich neduhy představovaly různé symptomy duševních nemocí, které se odrážely do jejich těl, anebo jen neduhy, které neznamenal duševní nemoc, ale pouze znepríjemňovaly život. Symptomy jako různé fobie, obsedantní chování, ritualistická nutkání, paranoie aj.¹⁴

Vzhledem k tomu, že tyto obtíže se projevovaly na duši i mysli člověka, nemohl tyto obtíže vyřešit praktický lékař. Cíl psychoanalytika se však neliší od jiných lékařů, a to je

---

¹² FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 1997, str. 29, 30.

¹³ FROMM, Erich. *Umění naslouchat*. 2000, str. 45, 46.

¹⁴ FROMM, Erich. *Psychoanalýza a náboženství*. 2003, str. 73, 74.

odstranit příznaky. Zrozením psychoanalýzy se dospělo k tomu, že zde vznikla metoda, která pomohla chápat člověka, proč takto jedná a proč je tímto člověkem.¹⁵

A právě zde Freud přišel s novou metodou, která zkoumá celou osobnost člověka, namísto konvenční psychologie, která zkoumá jen určité jevy nebo obecného lékařství, která se snaží hledat příznaky nemoci v těle člověka namísto duše. Freudova metoda tak dokázala analyzovat volné asociace, sny a omyly. Protože právě ve snech tyto jevy bylo dříve možné odhalovat pouze pomocí sebepoznání a sebekritiky. Až díky Freudově metodě se tyto jevy staly přístupné pro psychoanalytiku. Nově tak vznikl vztah mezi pacientem a analytikem, kdy analytik může zkoumat nynější nevědomé procesy i potlačované negativní emocionální zkušenosti.¹⁶

Freud si se svými spolupracovníky stále více uvědomoval, že základem je analyzovat charakter pacienta a pomoci mu. Freud a jeho spolupracovníci poprvé v historii psychologie předložili celkovou teorii lidského charakteru a jeho obtíží. Psychoanalýza se začala více soustředit na terapii potíží v životě než na léčení neurotických symptomů. Základní vědou o neurotickém charakteru se tak stala charakterologie, jež byla po celá staletí zanedbávaná.¹⁷

V dnešní terapeutické praxi se psychoanalytici drží teorie, že náš život je ovlivňován pouze vnějšími činiteli. Vše, co nás tvoří takovými, jakými jsme, z nás udělali rodiče. Vnější prostředí tak významně ovlivňuje naše pudy. V tom Fromm nesouhlasí. Uvádí, že je zde vzájemné působení mezi rodiči a mezi konstitucí osoby. Člověk je ovlivňován svými rodiči, ale zároveň je ovlivněn i svou osobností. I sám Freud byl obezřetný v teorii, že je náš osud ovlivněn jen vnějšími vlivy a zavedl tzv. konstituční faktory. Konstituční faktory představují naše dědičné faktory a ty tvoří spolu s faktorem vnějšího prostředí kontinuum. U každého jedince je váha těchto faktorů různá. U někoho převažují faktory vnějšího prostředí, u jiného zase dědičné faktory. Mezi dědičné faktory patří části osobnosti.

2.1 Osobnost a temperament

Člověk jako jedinec. Jedinec, jež sám o sobě představuje zlomek lidstva. Člověk je v každém ohledu jedinečný. Jeho existence je neopakovatelná. Jeho život je specifický, každý ho prožívá jinak. Postavení člověka ve vesmíru je chatrné. Toto jsou hlavní věty, které

---

¹⁵ FROMM, Erich. *Umění být*. 1994, str. 53 - 55.

¹⁶ FROMM, Erich. *Psychoanalýza a náboženství*. 2003, str. 30.

¹⁷ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 1997, str. 30.

reprezentují lidskou existenci. Člověk je na svět vyvržen narozením a v průběhu života na něj působí různé okolnosti, situace a jiní lidé, a to jak se s těmito koncepty života vypořádá, jej v důsledku činí takovým, jakým je.¹⁸

O postavení člověka ve světě i ve společnosti rozhoduje jeho osobnost. Ve světě se setkáme s neomezeným množstvím rozličných osobností. Osobností rozumíme komplex zděděných a získaných vlastností, které nás charakterizují a činí nás jedinečnými. Za naší osobností stojí temperament, vlastnosti, schopnosti a dovednosti, inteligence a charakter. Míra našich zděděných a získaných dispozic může být odlišná. Fromm udává, že je však značný rozdíl mezi kvalitním charakterem a kvalitním temperamentem. Zatímco temperament je pro morální zásady bezvýznamný, charakterové rozdíly ukazují míru úspěšnosti, jak je člověk schopen žít.¹⁹

Tak aby nebyl zaměňován temperament a charakter, Fromm jasně uvádí rozdílnost významu těchto pojmů. V oblasti temperamentu Fromm uvádí Hippokratovo členění na čtyři temperamenty. A to na temperament cholerickeý, sangvinickeý, melancholickeý a flegmatickeý. Temperamenty byly v minulosti symbolizovány čtyřmi živly: cholerickeý – oheň, sangvinickeý – vzduch, melancholickeý – země a flegmatickeý – voda. Sangvinik a cholerickeý má vznětlivé reakce a rychle mění zájem. Zatímco zájem u sangvinika je slabý, u cholerickeý je silný. Protikladnými temperamenty je melancholik a flegmatik. Tyto temperamenty se vyznačují pomalou a neúnavnou vznětlivostí. Zájem flegmatika je slabý, zatímco u melancholika silný. Většina badatelů se v minulosti na toto členění temperamentu obracela. V dnešní moderní době se vědci přiklání k členění temperamentu dle Junga, Kretschmera či Sheldona.²⁰

Temperament je spjat se způsobem reakce a je neměnný. Důležitým rozdílem mezi temperamentem a charakterem je původ. Zatímco temperament je podmíněn zděděným základem, charakter je formován až v průběhu našeho života na základě našich získaných zkušeností.²¹

2.2 Charakter člověka

Základem pro pochopení charakterové teorie Ericha Fromma je jasné stanovení si rozdílů mezi temperamentem a charakterem. Některé rozdíly byly popsány v textu výše. Za další

---

¹⁸ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 1997, str. 35 - 44.

¹⁹ Tamtéž, str. 44, 45.

²⁰ Tamtéž, str. 45.

²¹ Tamtéž, str. 46.

značný rozdíl můžeme považovat to, že temperament je v našem životě neměnný. Nemůžeme ho nikterak zásadně ovlivnit a říct si: „Tenhle typ temperamentu chci.“ Můžeme ho maximálně ovlivňovat v tom, že budeme kontrolovat určité emoce, které s daným typem temperamentu souvisí. Oproti tomu charakter je budován převážně v mládí a to na základě našich zážitků a poznatků. Temperament a charakter se vzájemně prolínají. Příkladem může být člověk, který je sadistický a krutý a jeho temperament je cholерický. Jeho charakterem tak bude krutý a destruktivní.²²

Ale co je to vlastně charakter? Charakter je definován jako způsob chování, který charakterizuje dané individuum. Fromm pojednává o Freudově teorii charakteru. Sigmund Freud provedl důslednou studii o charakteru jako systému snah, které určují chování, s nímž nejsou identické. Erich Fromm se pokusil osvětlit definici charakteru a srovnal charakterové rysy se způsobem chování člověka. Fromm poukazuje na fakt, že chování je jednání, které může být zevnějšku pozorovatelné. Například, že někdo jiný dokáže posoudit, že jsme kupříkladu nebojácní. Tento způsob chování je pozorovatelný tak, že se nedáme zastrašit. Avšak Fromm poukazuje na podvědomé motivy chování, které čítají mnoho odlišných charakterových rysů. Fromm při této teorii došel k závěru, že člověk je motivován různými činiteli, jako například zalíbením se jiné osobě, slávou, pudem sebezáchovy, nedostatkem rozvážnosti nad možným nebezpečím či jen odhodláním za spravedlností. Ačkoli je tedy způsob chování stejný, motivace jsou odlišné. Tímto Fromm vysvětluje Freudovu teorii o dynamické povaze charakterových rysů. Charakterové rysy představují síly, jichž si člověk nemusí být vědom. Výsledkem našeho chování tedy nejsou jen rozumově podmíněné reakce, nýbrž i specifčnost našeho charakteru. Freud nakonec spojil charakterovou teorii s teorií libida, kdy prohlásil, že sexuální pud je zdrojem našeho charakteru.²³

Fromm sledoval Freudovu teorii a pozměnil ji dle své představy. Frommovou teorií je, že charakterové rysy mají být chápány jako syndrom, který je výsledkem zvláštního utváření charakteru neboli orientace charakteru. Fromm vyčlenil základní charakterové rysy, které jsou bezprostředními výsledky základních orientací. Ve Frommově teorii je značný rozdíl oproti teorii Freuda. A to, že Fromm viděl základ charakteru v různých specifických způsobech, jakými se člověk dostává do vztahu s okolním světem. Zatímco Freud viděl základ charakteru ve formách libida.²⁴

---

²² FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 1997, str. 44 - 46.

²³ Tamtéž, str. 47 - 50.

²⁴ Tamtéž, str. 50.

2.2.1 Typy charakterových procesů

Dle Fromma se člověk dostává do vztahu se světem prostřednictvím dvou procesů. Prvním procesem je proces *asimilační* a spočívá v osvojování si věcí a asimilací s nimi. Druhý proces je proces *zespolečenštění*. V tomto procesu se dostáváme do vztahu s lidmi a díky tomuto spojení s lidmi se dostáváme i do vztahu se sebou samým.²⁵

Oba tyto procesy nejsou pevně dané. Můžeme si osvojovat věci tím, že je dostaneme či si je vezmeme z vnějšího zdroje, nebo tím, že je vlastnoručně vyrobíme. Poté si s nimi vybudujeme vztah, abychom mohli nasytit své potřeby. To stejné platí i pro socializaci. Utváříme vztahy s druhými lidmi kvůli znalostem a dovednostem, práci, hraní či sexuální potřebě.²⁶ Socializací opouštíme odloučenost, která je jako toxický jed, co otravuje naši mysl. Bez lidských kontaktů by byl život osamělý. A tím, že utváříme vztahy k druhým, vytváříme i vztah sami k sobě. Projevuje se u nás soutěživost, láska, touha po spolupráci a porozumění.²⁷

Tyto typy orientací tvoří jádro charakteru jedince. Charakter se tak dá definovat jako *”forma, do níž je sváděna energie člověka v procesu asimilace a zespolečenštění.”* Charakter člověku nám umožňuje podstatně jednat. Jsme osvobozeni od břemene dělat vždy nové a promyšlené rozhodnutí. Jelikož kdybychom měli dělat neustálá rozhodnutí, náš život by byl ohrožen na každém našem kroku. Charakter má i selektivní funkci, kdy z různých hodnot a idejí ve světě si vybíráme právě ty, které nám vyhovují nejvíce. I to je projev charakteru. Charakter člověka nám taktéž umožňuje adaptovat se ve společnosti. Náš charakter je formován naší sociální skupinou a kulturními vzory. Tím, jací jsou naši rodiče, naši přátelé a jak nás ovlivňují, takový si přisvojujeme charakter. Avšak tak jako je geneticky každý člověk odlišný, tak je i odlišný konstitučně. Každý z nás vnímá jinak různé věci a situace vzhledem ke své rozdílné osobnosti.²⁸

2.2.1.1 Proces asimilace

Proces asimilace zahrnuje osvojování si věcí a vytváření si vztahu k nim. Tato část životního procesu zahrnuje základní typy charakteru popsaných v textu níže. Proces asimilace

---

²⁵ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 1997, str. 50.

²⁶ Tamtéž, str. 50, 51.

²⁷ DRAPELA, Victor J. *Přehled teorií osobnosti*. 2003, str. 65.

²⁸ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 1997, str. 51 - 53.

pojednává o základních typech produktivních a neproduktivních charakterů. Proces asimilace nemůže probíhat sám bez dalšího procesu, a to procesu zespolečenštění.²⁹

2.2.1.2 Proces zespolečenštění

Proces zespolečenštění souvisí se vztahy s lidmi. Rozlišují se tři druhy vztahů mezi lidmi, a to symbiotický vztah, destruktivní vztah a láska.³⁰

Symbiotický vztah představuje spojení mezi lidmi, kteří ztrácí svou nezávislost. Jelikož se cítí být jako osamělí v nebezpečí, raději jsou v symbióze s jinými lidmi. Jedná se o mechanismy úniku před svobodou. Cílem tohoto úniku je vzdát se svého vlastního já, sloučit se s někým jiným a získat od něj sílu, která jeho vlastnímu já chybí. Symbiotický vztah se dělí na kolik forem a všechny představují neproduktivitu. První formou je *masochismus*. Masochismus je proces, kdy se člověk vzdá svého já, a přimkne k někomu jinému. Tento proces je vyústěním pocitů méněcennosti, bezvýznamnosti a bezcitnosti. Tito lidé se velmi podceňují, cítí se být nedokonalými a činí tak ze sebe slabé. V nejkrajnějších případech si tyto lidé dobrovolně způsobují bolest, aby jen ukázali svou oddanost a závislost k jinému. Často se masochismus prolíná se sexualitou.³¹

Další formou je *sadismus*. Oproti masochismu se sadistická forma symbiotického vztahu vyznačuje potřebou o někoho pečovat a zároveň ho oprávněně ovládat. Cílem sadismu je někoho vlastnit a udělat z něho slabý, poddajný, bezbranný a bezvýznamný předmět. Zatímco masochista vnímá svou slabost, sadista se cítí být svrchovaný, silný a vzpurný a dominantní. Za každou cenu zabrání svému objektu uprchnout od něj. Vztah dominanty s objektem by bylo možné nazvat opičí láskou. Sadista se domnívá, že vztah k objektu je láskou. Sadista svému objektu nedovolí uprchnout ze svých spárů a tuto nevoli bere jako láskyplný dar vůči objektu. Avšak nutno neopomenout, že sadista je na svém objektu taktéž závislý. Sadismus je často spojován se sexuální sadismem.³²

Symbiotický vztah čítá ještě dvě další formy: *indiferentní odklon a destruktivitu*. Indiferentní odklon znamená distance člověka k okolnímu světu. Vztahy s lidmi se pro něj stávají negativní přítěží. Tento člověk je lhostejný k druhým a za svou vlastní obranu považuje přečehování. Indiferentní odklon bývá často nevědomý a v dnešní době je maskovaný za povrchnost. Za aktivní formu odklonu se považuje destruktivita. Tato forma

---

²⁹ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 1997, str. 50 - 54, 88.

³⁰ Tamtéž, str. 88.

³¹ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. 1993, str. 79 - 86.

³² Tamtéž, str. 81 - 91.

zspolečenštění vede ke zničení ostatních. Většinou dochází ke smíšení destruktivity a odklonu v různých mírách.³³

Destruktivita se projevuje tendencí zničit druhé. Tím, že budou zničeni druzí jedinci, dochází k záchraně destruktivního člověka. Destruktivita se tedy projevuje snahou člověka být kdykoli v pohotovosti, aby se ničivost projevila. Psychoanalytici dříve předpokládali, že destruktivita je únikem před bezmocností. Ovšem toto stanovisko se zdálo být nesprávné vzhledem k ohromné roli destruktivních tendencí člověka. Destruktivita je tak únik z neprožívaného života. Každý člověk má tendenci růst, vyjadřovat se a žít. Pokud jsou tyto životní tendence člověka zmařeny, uchyluje se celou svou energií k destrukci. Dle Fromma moderní doba a společnost podporují destruktivní vášně člověka.³⁴

Většího pojednání o sadismu a destruktivitě se dočtete v kapitole *Erich Fromm a jeho pojetí lidské destruktivity*.

2.2.2 Typy charakterů

Erich Fromm uvádí dva typy orientací: *neproduktivní* orientaci a *produktivní* orientaci. Jedná se o základní dva typy orientací, s kterými se člověk denně setkává. Toto rozdělení nepopisuje jednotlivé charaktery lidí. Všechny tyto orientace mohou být u člověka v různých podílech. Nikdo z lidí nemá jasně vyhraněný typ charakteru. Různé kombinace orientací činí součást naší konstituce.³⁵

2.2.2.1 Neproduktivní orientace

Neproduktivní orientace zastává v různých hlediscích společné pojitko. Všechny charaktery se snaží dostat do vztahu k lidem. Tržní orientace je od třech ostatních orientací trochu odlišná. Tržní orientace nerozvíjí žádný specifický a stálý vztah, ale je schopna měnit postoje. To je její jedinou stálou vlastností.³⁶

Receptivní orientace

Jiným slovem můžeme nazývat receptivní charakter jako přijímání. Lidé této orientace se domnívají, že materiální i nemateriální aspekty života se nacházejí jen zevnějšku. Věří, že to, po čem touží, mohou získat jen z vnějšího světa. Spoléhají na vnější svět jako zdroj všeho,

---

³³ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 1997, str. 88, 89.

³⁴ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. 1993, str. 97 - 100.

³⁵ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 1997, str. 53.

³⁶ DRAPELA, Victor J. *Přehled teorií osobnosti*. 2003, str. 65, 67.

aniž by uvažovali o své vnitřní tvořivosti jako zdroj něčeho dosáhnout. Fromm popisuje tyto lidi jako lidi s problémem v lásce. Dokážou milovat, ale je pro ně těžké najít spřízněnou duši, která by je milovala. Odloučení milované osoby pro ně znamená obrovskou ztrátu, jelikož jsou citově závislí. Jsou problematičtí i v produktivní práci. Jsou zvyklí přijímat koncepty druhých, ale sami jsou neproduktivní. Pokud mají samostatný úkol, jsou ve vypětí, ačkoli jsou inteligentní a mají schopnosti k tomu, aby dosáhli dobrých výsledků. Raději proto nepřebírají vůdcovskou roli a přecházejí v roli neaktivních jedinců čekajících na pokyny a zprostředkované informace. Hledají pomoc u boha či ostatních lidí. Většinou se snaží zalíbit autoritám, aby se jim dostalo pochvaly a uznání. Vytvářejí si mnoho vztahů a poté jsou na těchto vztazích závislí. Pokud se ocitnou sami, propadají depresím a úzkostí. Pocit osamělé zahánějí jídlem a pitím. Ačkoli pomáhají druhým, jejich motivem je zajistit si uznání a přízeň. Každopádně lidé s receptivní orientací mají přátelského ducha a jsou optimisté.³⁷

Receptivní orientace se vyskytuje ve společnosti, kde se nacházejí vykořisťovatelé. Ti jsou totiž živiteli receptivních charakterů.³⁸

Vykořisťovatelská orientace

Vykořisťovatelská orientace sahá až do dob pirátů a kolonizátorů. V této době byly právoplatné přírodní zákony, které určovaly, kdo je silný a kdo slabý. Síla, odvaha a vzpurnost byly známkami silného ducha, zatímco láska, slušnost a vzdělanost známkami slabosti.³⁹

Tento typ charakteru můžeme nazývat braní. Vykořisťovatelská orientace je ve smyslu hledání najetí všeho dobra stejná jako receptivní orientace. Člověk s touto orientací spoléhá na zdroj všeho vně sebe. Rozdílem těchto dvou orientací je ale v získávání zdrojů. Zatímco člověk s receptivní orientací doufá, že se mu vše dostane od druhých lidí, člověk s vykořisťovatelskou orientací si to vezme sám lstí a násilím. Ve všech oblastech života, jako je práce, milostný život či navazování vztahů, je tento typ člověka zákeřný. Ve vztahu pro sebe utrhuje veškerou pozornost. Za partnera si vybírá protějšek, který už je zadaný. V pracovní sféře, taktéž jako u receptivní orientace, nejsou produktivní. Krade nápady a myšlenky jiných, než aby něco vytvořil. Je vzrušený tím, že může obalamutit druhé a získat od nich to, co potřebuje. Proto vyhledává pouze ty, kteří mu mohou něco nabídnout.

---

³⁷ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 1997, str. 53, 54.

³⁸ Tamtéž, str. 65 - 68.

³⁹ Tamtéž, str. 68.

U navazování vztahů je typicky kousavý. Rád pronáší sarkastické poznámky o druhých. Je žárlivý, nedůvěřivý a závistivý.⁴⁰

Křečkovská orientace

Tento typ orientace sahá až do 18. století, kdy konzervativní lidé usilovně střežili svůj majetek. Vlastnictví a rodina pro tyto lidi představovala nejvyšší hodnotu a bezpečí. Samozřejmě nutno dodat, že zaměstnanci vydělávali na jejich blahobyt a pohodlí. Náboženství dle Fromma tuto beztržidní situaci jen podporovalo.⁴¹

Oproti dvěma předešlým orientacím je křečkovská orientace založená na nedůvěře všeho okolního. Tito lidé neradi důvěřují něčemu novému, co získali z okolního světa. Rádi si vše pečlivě střeží a neradi něco ze svého vydají. Jejich mottem je: „Všechno si nahrabat, ale nic nevydat.“ Ne nadarmo se tomuto charakteru říká charakter uchování. Jejich lakota přesahuje finanční stránku a opírá se i o emoce a myšlenky. Lásku vnímají jako něco, co se dá vlastnit. Hledají si partnery, které mohou vlastnit, ale lásku jim neopětují. Tito lidé se rádi upínají na minulost, libují si ve vzpomínkách. Jsou jako chodící encyklopedie, vše znají, ale nic sami nevymyslí. Mají rádi pořádek a disciplínu a schylují se k pedantickému uklízení, aby bylo vše dokonalé. Na čistotu dbají i na svém těle. Po kontaktu s cizími věcmi či lidmi se opakovaně umývají. Nemají smysl pro nové uspořádání věcí, a proto mají rádi, pokud jsou všechny věci na stejném místě. Svůj domov vnímají jako bezpečný úkryt, do kterého neradi pouštějí vnější svět. Ve svém domově má vše přesný řád a místo. Hlavním smyslem dne je pořádek a bezpečí. Své tělo a mysl neradi opotřebovávají kvůli vnějšímu světu. Mají pocit, že jejich tělo a mysl jsou vyčerpatelné a znovu neobnovitelné. Ačkoli jsou tyto lidé spravedliví, jsou vůči jiným nedůvěřiví.⁴²

Tržní orientace

Erich Fromm se u tohoto typu charakteru pozastavuje nad dnešní společností. V moderní době ovládl náš život trh. Proto je tržní orientace výdobytkem moderní doby a nesáhá hlouběji do minulosti. Dříve byl trh směnný a lidé si nakupovali věci mezi známými obchodníky, aby ukojili základní potřeby. Dnes se vše se točí nejenom kolem uspokojení našich základních potřeb jako je najíst se, obléknout se a mít střechu nad hlavou, ale také kolem vymožeností dnešní doby jako je počítač, telefon, auto a samozřejmě dostatek peníze.

---

⁴⁰ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 1997, str. 55, 56.

⁴¹ Tamtéž, str. 68, 69.

⁴² Tamtéž, str. 56 - 58.

Všechny tyto potřeby ale znamenají vzrůst tržního obchodu. Zvyšuje se nabídka, i když je poptávka malá a tím zboží ztrácí užitnou hodnotu. A právě lidé s touto orientací berou sebe sama jako zboží, jehož hodnota je směnná. Proto se tento typ charakteru nazývá charakterem směňování.⁴³

Cílem skupiny lidí této orientace je mít úspěch a profit za své nabízené služby. Ačkoli tito lidé mají odborné znalosti k provádění své práce, jejich lidské vlastnosti tomu ne vždy odpovídají. Advokát musí být vzdělaný, aby mohl hájit svého klienta, ale nemusí mít nutně vlastnosti jako pokora, laskavost a vlídnost. Jelikož s těmito vlastnostmi by u soudu neuspěl a nebyl by tak váženým advokátem. Fromm udává, že míra vah mezi odbornými znalostmi a lidskými vlastnostmi kolísá. Rozhodujícím faktorem pro úspěch je okouzující osobnost. Pokud tito lidé nejsou schopni okouzlit své zaměstnance či klienty, těžko mohou ve světě volného trhu prorazit. Jejich krédo se staví na rodině, ze které pochází, na jejich žádoucích vlastnostech či na důležitých kontaktech.⁴⁴

Svou osobnost zpeněžují jako cenné zboží a své služby distribuují jako prodavači. Tento styl života se jim vštěpuje již od mládí, ale největšího rozmachu toho vědění se jim dostává z médií. V průběhu života každý z nás narazil na reklamy či příběhy největších zisků v novinách, v televizi či na billboardech. Vidina tohoto úspěchu u těchto lidí vyvolává pocit momentální bezcennosti a nutí je též dosáhnout srovnatelného úspěchu. Ovšem s klesající výnosností svých nabízených služeb klesá i jejich sebedůvěra a hrdost. Lidé tohoto charakteru jsou odcizení vlastnímu já. Nejsou sami sebou. Jejich osobnost stojí v protipólu k jejich vlastním schopnostem. Jejich vlastní schopnosti jsou zamaskované pod rouškou procesu jejich prodeje.⁴⁵

V osobním životě nejsou tito lidé jiní. Své přátele a partnery vnímají a hodnotí jako pouhý druh zboží. Originalita jiných lidí je pro ně zbytečností a někdy až přítěží. Nelišit se od ostatních je krédem tržní orientace. Nevnímat sebe sama jako individualitu, jako jedinečnou bytost se odráží i do vztahu k jiným. Proto je individuální láska u této orientace vyloučena. Tržní charakter vyvolává povrchnost a lhostejnost. Důležité je vlastní přežití a vlastní úspěch. Pro lásku zde není místo.⁴⁶

---

⁴³ PACQUING, Ian Raymond. *Our Social Discontents: Revisiting Fromm's Redemptive Psychoanalytic Critique*. 2018, str. 10.

⁴⁴ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 1997, str. 59 - 61.

⁴⁵ Tamtéž, str. 61, 62.

⁴⁶ Tamtéž, str. 61 - 63.

Tržní orientace ovlivňuje i myšlení. Proces myšlení se vztahu pouze na rychlé funkci věci dostatečně pochopit a poté je nabídnout na trh. Hledí se pouze na vnější obal věci, aby bylo možné tuto věc rychle prodat. Hluboká podstata těchto věcí zůstává zapomenuta. Inteligence lidí tržního charakteru stoupá, avšak rozumové myšlení ve formě poznávání a ověřování se stává přítěží. Nejdůležitější pro tržní orientaci je co nejrychleji zaplnit prostor nežádoucnějšími vlastnostmi, které se dají prodat.⁴⁷

Fromm zde udává, že tento způsob „trhového myšlení“ je dětem vkládán už na základní škole. Hlavní klauzulí všech typů škol od základní školy až po univerzitu je lpění na rychlém shromáždění informací, které se dají na trhu využít. Fromm zastává myšlenku, která se opírá i o dnešní situaci, že děti jsou učivem přehlcovány a při tomto náporu na mysl nejsou schopny samy přemýšlet.⁴⁸

Dnešní systém hromadného vyučování zabraňuje žákům lépe kriticky myslet. Všechny informace jim jsou předávány a nemají tak potřebu si informace vyhledávat sami. Ačkoli se tento problém stále řeší naším školstvím či veřejností, je těžké tento zavedený systém měnit. Těžko se učitelé naučí změnit svůj přístup k předávání učiva, když to sami při svém studiu nezažili. Výchovně vzdělávací systém jen zřídka kdy počítá s kritickým myšlením žáků.

2.2.2.2 Produktivní orientace

Tuto produktivitu Fromm označuje jako *biofilii*. Biofilie je vášnivá láska k životu a k všemu živému. Tento člověk prožívá svůj život naplno. Mottem života je dobrodružství.⁴⁹ Chce poznávat nové a nepoznané než se utápět v minulosti. Ve svém životě uplatňuje vášeň, lásku a rozum.⁵⁰

Jak sám Fromm uvádí, my lidé jsme produktivním druhem na této planetě. Nelišíme se od zvířat v určitých druzích produktivity jako je například plození potomstva, utváření intradruhových či interdruhových vztahů či shánění potravy a úkrytu. Lidé jsou ale ještě více produktivní. Jejich možnosti sahají za hranice zvířecích možností. Jelikož, je člověk rozumový a společenský druh, tím naše produktivnost souvisí s našimi duševními, citovými a smyslovými reakcemi na sebe sama, na druhé lidi či na věci. Produktivní orientace je tedy proces, při němž se naše chování v různých oblastech lidské zkušenosti promítá do vztahů.

---

⁴⁷ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 1997, str. 64, 65.

⁴⁸ Tamtéž, str. 64, 65.

⁴⁹ ŽDÁRSKÝ, Pavel. *Erich Fromm: ke kořenům etiky*. 2008, str. 5.

⁵⁰ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. 1997, str. 358.

Produktivní orientace znamená schopnost člověka sebrat veškeré síly a uskutečnit různé příležitosti a možnosti reálnými. Produktivní člověk je propojený se svými schopnostmi. Nikterak své schopnosti neskrývá a je plně odhodlán je využít. Lidé často produktivnost zaměňují za aktivitu, avšak aktivita je pouhý způsob chování, při němž vynakládáme energii k vyvolání určité změny. Proto je produktivita opačným jevem, jelikož při produktivitě využíváme své síly k reakci na svět a sebe sama, zatímco u aktivity se své síly snažíme najít a využít k praktickým výsledkům. Pokud se chceme dostat do vztahu ke světu, musíme jej přijmout takový, jaký je a zároveň jej svými silami obohacovat a doplňovat.⁵¹

Schopnost využívat své produktivní síly je naší mocí a neschopnost je využití naší nemohoucností. Jsou různé typy sil jako síla rozumu, síla lásky, síla představitivosti či síla myšlení. Všechny tyto síly jsou spojeny se životem. U koho tyto síly chybí, tak touží jen po ovládnutí druhých. Pak se jejich silou stává nadvláda.⁵²

Člověk se uvádí do vztahu ke světu dvojitým způsobem. První způsob je *reproduktivita*. Při tomto prožitku všechny věci kolem nás přijímáme takové, jaké jsou, a neměníme je. Druhým procesem je *generativita*. U tohoto prožitku věci přijímáme a ožívujeme pomocí svých sil. Každý člověk má různý stupeň těchto prožitků. Jejich vzájemným působením vzniká produktivita. Pouze nemocný člověk má jen jednu rovinu prožitku či dokonce žádnou a stává se tak neproduktivním.⁵³

Produktivní lásky a myšlení

Produktivní láska a rozum jsou odlišné než to, co se láskou a rozumem nazývá. Láska je cit, který nám dává pocit, že někoho milujeme, pocit, který nám dává naději do všedních dnů. Avšak produktivní láska tkví v něčem jiném. Podle své podstaty je stejná, avšak její kvalita a intenzita ji činí jinou. Produktivní láskou se rozumí péče, odpovědnost, porozumění a úcta.⁵⁴ Láska mezi matkou a dítětem, mateřská láska, je nejproduktivnějším druhem produktivní lásky. Mateřská láska nezná hranic a je to symbol nejčistší formy lásky.⁵⁵

---

⁵¹ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 1997, str. 69 - 73.

⁵² Tamtéž, str. 74.

⁵³ Tamtéž, str. 74 - 76.

⁵⁴ Tamtéž, str. 79 - 81.

⁵⁵ FROMM, Erich. *Umění milovat*. 1996, str. 52, 53.

Milovat někoho jiného je dalším druhem lásky. Avšak lidé se domnívají, že zamilovat se je vrchol jejich lásky. Netuší, že je to pouhý začátek dlouhé cesty. Zamilovanost po nějaké době vyprchá stejně rychle, jak se zrodila. Lidé zapomínají, že v lásce a vztahu je nejdůležitější o druhého pečovat, mít odpovědnost za jeho vzkvétání a jeho život. Avšak láska bez úcty a porozumění snižuje hodnotu lásky na pouhý akt nadvlády a vlastnictví. V dnešní době lidé vnímají úctu jako podřadnou schopnost člověka. Imponuje jim, že by měli mít někoho v úctě. Ale úcta v lásce znamená, že někoho respektujeme, věříme mu a podporujeme ho, aby byl takový, jaký je. Porozumění tyto jevy doplňuje. Bez porozumění láska nemůže vzkvétat.⁵⁶

A co je tedy produktivní myšlení? Fromm zde polemizuje nad rozdílem mezi inteligencí a rozumem. Inteligenci vnímá jako nástroj člověka, který mu pomáhá v utváření praktických věcí, které se dají v životě použít. S naší inteligencí vnímáme pouze povrch objektů. Zatímco rozum objevuje i skrytý hlubší význam věcí a procesů. Cílem rozumu je uvést člověka do vztahu s věcmi, pochopit je a rozumět jim. Pro tvořivou práci je důležité nevnímat objekt jako pouhý neživou věc. Je vhodné s objektem utvořit poutu, respektovat jej a to vede k tvůrčímu myšlení. V tom tkví objektivita. Objektivita, kdy něco respektujeme, tedy schopnost nezkrášlovat a nepadělat.⁵⁷

Erich Fromm zde naráží i na problematiku západní kultury. Jako problém vnímá neschopnost lidí západních zemí přizpůsobit se. Západní člověk neustále pracuje a netěší se z volného dne a odpočinku. Avšak vytěžující pracovní aktivita vede k neproduktivnosti.⁵⁸

---

⁵⁶ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 1997, str. 79 - 81.

⁵⁷ Tamtéž, str. 83 - 87.

⁵⁸ Tamtéž, str. 87.

3 Erich Fromm a etika

V předchozí kapitole jsem psala o Frommově názoru, že se různé vědní obory a disciplíny prolínají s psychoanalýzou. Jednou z těchto disciplín je i etika. Etika jakožto filosofická disciplína zabývající se morálkou a jejími příslušnými normami. Jak sám Fromm uvádí, doposud se jen zřídka pokusili filosofové a psychologové spojit tyto dvě vědní disciplíny. O to více je překvapující mizivý počet těchto pokusů o spojení, jelikož právě psychoanalytické teorie přinesly objevy, které mají nebývalý význam pro teorii etiky.⁵⁹

Jak bylo uvedeno v textu výše, Freudova charakterologie přispěla k rozvoji psychoanalýzy. Avšak věda o charakterologii nemálo přispěla i do etické teorie. Etika se zabývá pojmovými označeními ctnosti a neřesti odděleně od charakterových rysů. Fromm zde zaujímá vzdorný postoj vůči etice. Etika dle něj zkoumá jen ctnostný a neřestný charakter místo samotného charakteru. V tom se dle něj význačně liší etika a psychoanalýza.⁶⁰

V této kapitole ale není důležité srovnávat etiku a psychoanalýzu, a proto nám výše sdělené postavení etiky a psychoanalýzy postačí. Erich Fromm polemizuje o současné situaci člověka. Tvrdí, že vzrůstajícími pochybnostmi o lidském rozumu a svéprávnosti jsme si vytvořili stav morálního zmatku. Výsledkem je pak přijímání jakéhokoli relativistického stanoviska, které tvrdí, že hodnotící soudy a etické normy jsou záležitostí vkusu. Dále toto stanovisko tvrdí, že v oblasti rozumu nelze dělat žádné objektivně platné soudy. Ale člověk není schopen žít bez norem a hodnot, které dávají jeho rozumu důvěru. Člověk si už odnedávna stvořil etické normy a hodnoty, které se staly jeho vodítkem při životní cestě. Avšak tato stanoviska, která nahlodávají naši důvěru v etický systém, slouží jako návnada pro člověka, jenž se stává kořistí systémů založených na iracionálních hodnotách. Pak si tento člověk volí své hodnotící soudy a normy vzhledem k požadavkům státu a materiálního úspěchu.⁶¹

Právě zde pokládá Fromm otázku: „Máme v otázkách etiky přistoupit na ústup od rozumu?“ Fromm jasně udává svou zápornou odpověď. Platné etické normy se mohou utvářet pouze lidským rozumem. Člověk má schopnost vytvářet a rozlišovat hodnotící soudy, které jsou z rozumu odvozeny. A právě humanistická etika vytvořila základy pro hodnotící

---

⁵⁹ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 1997, str. 29, 30.

⁶⁰ Tamtéž, str. 30 - 32.

⁶¹ Tamtéž, str. 8 - 10.

systemy, jenž jsou založeny na svéprávnosti a rozumu lidí. Tyto systémy vycházejí z hypotézy, že je potřeba poznat podstatu člověka, aby se dalo vědět, co je pro něj dobré a co je špatné. Principiálně se jedná o výsledky psychologického bádání.⁶²

Ve svém životě bádáme po tom, co je dobré a co je zlé. Tyto hodnotící soudy se objevují už u dítěte a v nereflexních hodnotících soudech průměrného člověka. Schopnost rozlišovat mezi dobrem a zlem zaujímá své místo v životě už v útlém věku. Nejdříve jde o fyziologické funkce, později o chování. Dítě volí mezi dobrem a zlem ještě dříve, než k tomu začne používat rozum. Jeho soudy jsou založeny na reakci ostatních lidí. Rodiče učí dítě volit mezi dobrem a zlem pomocí posunků, výrazů ve tvářích či napomináním. V pozdějším věku, kdy je rozhodování založeno na vlastním rozumu, volíme mezi dobrem a zlem podle toho, z čeho máme užitek. V následujících podkapitolách uvedu dobro a zlo v podobě autorit.⁶³

3.1 Autoritativní etika

Autoritativní etika má svou autoritu, která určuje, co je pro člověka dobré. Tato autorita stanovuje zákony a normy chování. Dle Fromma je důležité vědět, kolik máme druhů autorit. Fromm poukazuje na dva hlavní typy autority: *racionální* a *iracionální*. Racionální autorita má původ ve svých pravomocech. Svou autoritativní funkci provádí svědomitě a odpovědně. Jeho autorita nespočívá v zastrašování, nýbrž v úsudku jeho rozumu. Svým podřízeným pomáhá a vyžaduje od nich i neustálou kritiku. Funkce této autority je časově omezená jen na dobu plnění úkolu.⁶⁴

Iracionální autorita vyzařuje svou mocí nad ostatními. Tato autorita zastrašuje své podřízené. Přesto má ze svých podřízených strach ve formě jejich kritiky. Autorita kritiku nesnese, a proto se jí snaží u svých podřízených zakázat. Dle autoritativního myšlení nemohou být podřízení na stejné úrovni jako autorita. Je zde nerovnost ve schopnostech a úrovni hodnot.⁶⁵

Autoritativní etika se od humanistické etiky liší dvěma kritérii: *formálním* a *neformálním* kritériem. Formálně autoritativní etika brání člověku v používání schopnosti rozlišit, co je dobré a co je zlé. Normy se tvoří na základě autority. Tento systém je založen na

---

⁶² FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 1997, str. 9, 10.

⁶³ Tamtéž, str. 11 - 15.

⁶⁴ Tamtéž, str. 12.

⁶⁵ Tamtéž.

strachu z autority a na pocitu slabosti. Takový systém se nezakládá na rozumu a vědění. Materiálně autoritativní etika odpoví člověku na otázku, co je dobré a co je zlé, ale jen na základě autority. I v tomto systému závisí na potřebách autority, nikoli na potřebách a zájmech podřízených. Vzpoura je v obou případech nepřijatelná. Formální a materiální aspekty autoritativní etiky jsou zřejmě neoddělitelnou součástí našich životů.⁶⁶

Obecně pro autoritu je poslušnost ostatních nejvyšší ctností a naopak neposlušnost velkým hříchem.⁶⁷

3.1.1 Autoritářské svědomí

V celé historii byly páčány činy, jež by byly raději zapomenuty. Tyto činy byly páčány na základě svědomí. V této části textu popíše Frommovo pojednání o jednom z druhu svědomí. Autoritářské a humanistické svědomí nám poukáže definitivní odlišení mezi autoritářskou a humanistickou etikou.

Autoritářské svědomí je hlasem zvnitřněné vnější autority, státu, rodičů či kohokoli jiného, kdo je autoritou. Lidé se pod tíhou strachu přiklání k autoritám, jejichž svědomí akceptují jako etickou a morální zásadu. Zákony a sankce vnější autority se stávají součástí člověka. Co nejúčinněji ovlivňuje naše chování je právě svědomí. Ani strach z vnější autority nemá na lidi takový vliv jako právě svědomí. Před svědomím tedy nemůžeme utéci tak jako před vnější autoritou.⁶⁸

Autoritářské svědomí je ztotožněním Freudova nad-já. Ale jak sám Fromm uvádí, je to pouze formou svědomí. Vztah k autoritě se zvnitřnil. Předpisy autoritářského svědomí nejsou podmíněny vlastním úsudkem, nýbrž tím, co pronese autorita. Fromm uvádí, že pokud jsou normy dobré, táhne to člověka k dobru. Avšak poukazuje na fakt, že normy si tvoří autority a tím mohou být špatné. Tím že dochází k zvnitřnění s autoritou, stávají se tyto normy součástí svědomí. Přípomínkou těchto norem mohou být normy Hitlera. Lidé páchali různé činy ve víře, že je to činěno dle jejich svědomí. Ačkoli to byly příkazy a normy vyvolané šílencem.⁶⁹

Přítomností vnější autority se neustále živí zvnitřnělá autorita, svědomí. Kdyby se neměl člověk čeho bát, tedy vnějších autorit, autoritářské svědomí by bylo oslabováno

---

⁶⁶ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 1997, str. 12 - 14.

⁶⁷ Tamtéž, str. 14.

⁶⁸ Tamtéž, str. 11 - 13.

⁶⁹ Tamtéž, str. 31 - 33.

a ztratilo by svou moc. Oddaný člověk vidí ve své vnější autoritě vzor dokonalosti a snaží se mu vyrovnat. Výsledkem těchto obrazů je zabarvení našeho svědomí. Dle Fromma si člověk, jenž neustále idealizuje kvalitu autority, neuvědomuje, jak moc se s touto autoritou zvnitřňuje. Ve finální fázi je tento jedinec zaslepen vymyšleným obrazem ideálu autority, že nedokáže vnímat argumenty vyvracející tuto deziluzi. Zvnitřněním se bytost podrobuje své autoritě a zároveň nad sebou bere kontrolu za své činy, je tedy k sobě stejně krutý a přísný jako jeho autorita.⁷⁰

Autoritářské svědomí má svůj zdroj ve strachu a zároveň obdivu lidí z vnější autority. Dobré svědomí znamená, že člověk potěšil svou autoritu. Naopak zlé svědomí poukazuje na nedostatečné činy a tedy znelíbení se autoritě. Dobré autoritářské svědomí vyvolává pocit blaha a bezpečí, jelikož se člověku dostalo přízně autority. Zatímco špatné autoritářské svědomí vyvolává strach a nejistotu, jelikož člověk jednal proti vůli autority a může tak očekávat trest. Nejhorším trestem pro člověka tohoto svědomí je odchod autority z jeho blízkosti, jelikož charakterem autoritářského člověka je být v symbióze s autoritou. To je cíl jeho života, podílet se na rozvíjení síly své autority.⁷¹

Jak bylo napsáno v obecné charakteristice autoritářství, největší ctností je poslušnost a největším prohřeškem je neposlušnost. Totéž platí i zde. Autorita vyžaduje oddanost, jak na ukájení své moci, tak i pro přesvědčení o své nadřazenosti. Jednotlivec se nesmí opovážit vystoupit proti autoritě. V autoritářských systémech se nikdy poddaný nemůže vyrovnat síle autority. Nerovnoprávnost je zde hlavní zásadou autoritářského svědomí. Účel světí prostředky a autorita využívá poddané k tvorbě svých privilegií. Avšak pokud člověk nechce být poddaným a být brán jako věcí, ale chce se stát tvůrcem, dochází ke kritice autority.⁷²

Fromm uvádí, že většina náboženských a politických systémů na světě napříč věky byla autoritářským svědomím. Mnohé z nich poté sloužily jako vzor pro další systémy.⁷³

3.2 Humanistická etika

Erich Fromm vidí humanistickou etiku jako důkaz, že znalost lidské povahy nevede k etickému relativismu, ale naopak k přesvědčení, že naše lidská přirozenost je zdrojem etických norem. V zásadě, že mravní normy spočívají na vlastnostech, které jsou člověku

---

⁷⁰ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 1997, str. 115 - 118.

⁷¹ Tamtéž, str. 117 - 120.

⁷² Tamtéž, str. 118 - 119.

⁷³ Tamtéž, str. 121.

trvale vlastní a jejich porušení vede k emocionálnímu a charakterovému rozkladu. Jestliže chce mít člověk důvěru v hodnoty, pak musí dobře znát sám sebe a své tvůrčí vlastnosti.⁷⁴

Humanistická etika se rovněž rozeznává na základě materiálních a formálních kritériích. *Formálně* humanistická etika se opírá o principi, že jen člověk může určovat kritérium ctnosti a hříchu. Je tu tedy protiklad vůči autoritářské etice, kde tato kritéria určuje autorita. *Materiálně* humanistická etika spočívá na principu, že dobré je to, co je dobré pro člověka a zlé je to, co mu škodí. Hlavním kritériem etických hodnot je tedy blaho člověka.⁷⁵

Oproti autoritářské etice je etika humanistická založena na hodnotících soudech původem ve zvláštnosti naší existence. Z humanistického hlediska neexistuje nic výjimečnějšího a vznešenějšího než lidská existence. Autoritářská etika se snažila námitkami vůči tomuto jádru humanistické etiky protestovat. Zastánci autoritářské etiky tvrdili, že by se člověk neměl převyšovat nad samotný etický systém. Systém, který uznává pouze člověka a jeho zájem, nemůže být skutečně morální. Cílem tohoto systému je pak egoistický jedinec.⁷⁶

Zastánci humanistické etiky tato tvrzení popírají. Tvrdí, že schopnost člověka poznat co je dobré a co zlé, není egoismus. Smyslem lidského bytí není izolovanost od ostatních. Právě naopak. Skutečnou lidskou přirozeností je navazovat vztahy s lidmi a být k nim solidární. To je hlavním štěstím a naplněním života člověka. Láska k bližnímu svému je výsadou člověka, nikoli doklad jeho převyšovanosti. Láska dává člověku smysl a je jemu vlastní silou, jak se dostat do vztahu ke světu.⁷⁷

3.2.1 Humanistické svědomí

Humanistické svědomí na rozdíl od autoritářského svědomí není zvnitřnělým hlasem autority. Nesnažíme se o zalíbení autoritě či vyhýbání se prohřešků, abychom se autoritě neznělíbili. Humanistické svědomí představuje náš vlastní hlas, jenž je přítomen v každé živé bytosti. Toto svědomí činí svá rozhodnutí na základě vědomí, nikoli na základě odměn a trestů autorit. Svědomí nám posuzuje, jak žijeme. Svědomí zhodnocuje, jak známe sami sebe, zhodnocuje naše úspěchy a neúspěchy v umění žít. Svědomí má afektivní hodnotu, jelikož je reakcí celé naší osobnosti.⁷⁸

---

⁷⁴ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*., str. 14, 15.

⁷⁵ Tamtéž.

⁷⁶ Tamtéž.

⁷⁷ Tamtéž, str. 14 - 16.

⁷⁸ Tamtéž, str. 126, 127.

Naše skutky, myšlenky a city, jež napomáhají fungování a rozvoji naší osobnosti, vyvolávají pocit vnitřního souhlasu. Souhlasu, že je vše činěno správně. Dobré svědomí představuje naše dobré činy a myšlenky, naopak špatné svědomí poukazuje na naše zlé myšlenky a skutky, které škodí naší osobnosti. Naše svědomí je tak pouhou reakcí na sebe sama. Svědomí s námi komunikuje tak, abychom plně využívali naši produktivnost, lásku a harmonii pro spokojený život. Humanistické svědomí neobsahuje jen naše opravdové já, nýbrž i naše zážitky, cíle a zásady.⁷⁹

Zatímco autoritářské svědomí se zajímá pouze o poslušnost a povinnost ostatních se přizpůsobit autoritě, humanistické svědomí vyjadřuje zájem člověka o sebe sama. Cílem humanistického svědomí je produktivnost člověka, aby žil spokojený život. Fromm přirovnává tuto produktivnost ke štěstí, jež je nutné pro produktivní žití.⁸⁰

Humanistické svědomí však může být přehlíženo či transformováno do jiného typu produktivnosti. Pokud je člověk neproduktivní, žije destruktivně, tím se jeho svědomí stává slabé. Člověk taktéž nerad naslouchá svému svědomí. Lidé dle Fromma často očekávají silný hlas svědomí, který jim ukáže cestu, ale většinou je tento hlas slabý a ne každý mu umí naslouchat. Naslouchat sobě samému je nejtěžší umění vyžadující schopnost *být sám se sebou*. Člověk je nerad sám a vyvinul si strach před tímto stavem. Děsíme se samoty, a proto raději prcháme do nejtriviálnější společnosti. Děsíme se toho být sami se sebou. Prcháním ztrácíme schopnost naslouchat sami sobě, a tedy ignorujeme své svědomí.⁸¹

Pokud prožíváme pocit viny, jež je příliš silný než aby se dal umlčet, nacházíme se v hlubokých depresích. Jednou z forem úzkosti je strach ze smrti. Podle Fromma se tento strach projevuje pouze tehdy, pokud člověk doopravdy nežil. Promrhaný život a špatné svědomí nás nutí přemýšlet nad otázkou smrti. Ale člověk, který žije svůj život produktivně, nezemře s vědomím promrhaného života. Jeho duševní a citové kvality nadále rostou i s upadajícími fyzickými silami. Neproduktivní člověk umírá s koncem svých fyzických sil. A to je rozdíl mezi produktivitou a pasivitou. Pasivita po celý život přináší i pasivitu na sklonku života. Člověk se s úbytkem svých sil více propadá studu za promarněný život.⁸²

Ačkoli se autoritářské a humanistické svědomí značně liší, jsou i různé pojivé aspekty. Jako například etické chování. Nezabít někoho je v humanistické etice povinností, vražda je

---

⁷⁹ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 1997, str. 126 - 130.

⁸⁰ Tamtéž, str. 129.

⁸¹ Tamtéž, str. 128, 129.

⁸² Tamtéž, str. 130, 131.

smrtný hřích. U autoritářské etiky je to spíš „nemělo by se to.“ V obou případech etiky je tento čin nepřijatelný.⁸³

---

⁸³ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 1997, str. 133, 134.

4 Erich Fromm a jeho pojetí lidské destruktivity

Tato kapitola bude pojednávat o lidské destruktivitě. Cílem této diplomové práce je vystihnout Frommovo pojetí zla. Erich Fromm tvrdí, že základním projevem zla je lidská destruktivita. V této části textu tedy popíšeme různé formy zla člověka.

Agrese člověka. Je naší součástí a nikterak ji nelze u žádného člověka vymazat. Agresi máme zabudovanou v lidském mozku a její funkcí je bránit nás před různými typy ohrožení. V tomto se nelišíme od zvířat. Avšak naše agrese oproti zvířatům nezná mezí. Lidská rasa se v průběhu našich dějin projevuje destruktivitou a krutostí. Ačkoli máme zakódovanou agresi od svých zvířecích předků, jsme s různými stupni agrese specifickým druhem. Fromm tuto specifickou agresi člověka označuje jako *hyperagresi*.⁸⁴

Zvířata se taktéž mohou dostat do fáze své vlastní destruktivity. Jako příklad si vezmeme ovce. Nestřežené ovce na útesech jsou schopny skočit a sprovodit tak svůj život ze světa. Destruktivita u zvířat se projevuje v mimořádných podmínkách, jakou je například zhuštěná populace. Je toto taktéž spouštěčem destruktivity člověka? Fromm zastává názor, že agresivita je hojnější v prostředí s vyvolanými podmínkami. Bylo by snadné říci, že člověk se chová krutě a destruktivně jen v případě ohrožení. Avšak tato věta by byla lží. Člověk je odnedávna predátorem, který se chová krutě i v situacích, kdy na něj nepůsobí nezvladatelné podmínky. Lidé mají pocit uspokojení z bolesti a trápení druhých. Vezmeme si agresivitu, jež má na svědomí násilné vyhubení tisíců organismů ročně. To je destruktivita prostředí kolem nás. Ale je nutná? Nikoli. Lidská rasa se ukájí v utrpení druhých uspokojivým pocitem. To nás tedy naopak značně odlišuje od zvířectva. Zvířata neznají pocit uspokojení ze zabití jiného zvířete. Nezabíjejí pro radost, nýbrž jen kvůli hladu. Krutost je tedy význačnou vlastností člověka.⁸⁵

Erich Fromm se ve své knize *Anatomie lidské destruktivity* zabývá dvěma hlavními typy lidské agrese: *benigní agrese* a *maligní agrese*. Benigní agresi definuje jako biologicky adaptivní a životu sloužící agresi. Jedná se tedy o obranu agresi, kdy organismus reaguje na určitý podnět. Směřuje k odstranění ohrožení, ať už jeho příčiny či jeho samotné podstaty. Zatímco maligní agresi popisuje jako biologicky neadaptivní. Ta je pro člověka něčím jedinečným. Vyznačuje se krutostí a destruktivitou. Maligní agrese není reakcí obranou a je

---

⁸⁴ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. 1997, str. 189.

⁸⁵ Tamtéž, str. 189 - 191.

biologicky škodlivá, jelikož narušuje sociální vztahy. V tomto případě agresivita vůči jiným člověku přináší potěšení. Jak Fromm uvádí, jedná se o čistě lidský potenciál, jenž je zakořeněný v samotné naší podstatě.⁸⁶

4.1 Benigní agrese

Benigní agrese, jak už bylo napsáno v textu výše, představuje obranou reakci organismu na vnější podněty. Benigní agrese se vyznačuje dvěma zásadními druhy agresí. Prvním druhem agrese je tzv. *pseudoagrese*. Jedná se o agresí, která není cílená pro úmyslné ubližování druhých. Druhým druhem benigní agrese je *obranná agrese*.⁸⁷

4.1.1 Pseudoagrese

Pseudoagresivní činy zastupují agresivní činy, jejichž cílem není způsobit nějakou škodu. Avšak může stát, že tyto v důsledku těchto činů dojde k nějaké škodě.⁸⁸

4.1.1.1 Neúmyslná agrese

Za neúmyslnou agresí považujeme agresivní činy, které někomu ublíží, ačkoli to nebylo plánované. Nejčastějším příkladem je neúmyslné zranění či zabití druhé osoby. Například, když člověk vystřelí na druhou osobu, ale zraní někoho jiného.⁸⁹

4.1.1.2 Hravá agrese

Jako hravou agresí můžeme označit agresí, která slouží k procvičování např. sportů. Jejím cílem není destrukce či zranění druhé osoby. Hravá agrese spočívá v trénování různých aktivit, jako je šerm, lukostřelba aj. Při těchto sportech se vyžaduje velká obratnost a soustředěnost. Jedná se především o důkaz obratnosti a až v druhé řadě o výraz destruktivity.⁹⁰

4.1.1.3 Agrese jako sebeprosazení

Tento typ agrese je spojován s mužskou agresí. Od přírody je dáno, že muž má rozdílné chování než žena. Muž je ovládán testosteronem a svou agresivitou. Agresivní potenciál byl samcům dán pro sexuální akt, tedy k získání partnerky a následnému předání své genetické informace do potomstva. Tato agresivní predispozice ho žene za

---

⁸⁶ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. 1997, str. 191.

⁸⁷ Tamtéž, str. 190, 191.

⁸⁸ Tamtéž, str. 191.

⁸⁹ Tamtéž, str. 192.

⁹⁰ Tamtéž.

určitým cílem kupředu. Dříve to bylo prosazení např. v kmeni jako vůdce, teď například prosazení v kariéře. Sebeprosazující agresivita není tedy jen omezena na sexuální chování, nýbrž i na další aspekty života.⁹¹

4.1.2 Obranná agrese

Nyní se dostáváme do hlavní části benigní agrese. Obranná reakce je biologicky adaptivní. Jedná se o naprogramovaný mozek zvířete i člověka, který mu umožňuje mobilizovat své síly na reakci útěku nebo útoku, když je ohrožen. Cílem obranné reakce není prožití z utrpení druhých, nýbrž zachování vlastního života. V případě, že je tohoto cíle dosaženo, agresivita ustoupí.⁹²

U člověka je obranné reakce rozvinutější než u zvířat. Lidé nebrání jen svůj život a zdraví, ale i svůj majetek a svobodu. Zvířata si díky geneticky zděděné paměti uvědomují jasná nebezpečí a jsou na ně připravena reagovat. Zatímco člověk nejenom že zná druhy nebezpečí, díky své fantazii se připravuje i na různá nebezpečí, která by ho v budoucnu mohla ohrozit. Člověk tedy častěji reaguje agresivně proto, že předvídá stupeň budoucího ohrožení.⁹³

Dalším aspektem obranné reakce u lidí je manipulovatelnost. Lidé se nechají přesvědčit svými vůdci o druzích nebezpečí, která neexistují. Proto se lidé uchylují ke konfliktům a v poslední fázi i válkám, jelikož jsou zmanipulováni propagandami svých vůdců a vůdcovských stran. Proto se válka ospravedlňuje lidmi, kteří byli ochotni se na ni podílet.⁹⁴

Posledním aspektem obranné reakce je oblast zájmů. Zatímco zvířata nemají oblast zájmů širokou, oblast zájmů člověka je dalekosáhlejší. Člověk musí přežít nejenom fyzicky, ale i psychicky. Aby člověk mohl vykonávat různé činnosti dne, musí být v psychické rovnováze. Jeho životním zájmem je zachování svého základního orientačního rámce. Ke svému orientačnímu rámci potřebujeme taktéž emocionální rovnováhu ve formě idejí, hodnot, rodiny aj.⁹⁵

Pokud je člověk zahrán do kouta a nemůže z něj uniknout, zareaguje tak s větší pravděpodobností agresivně. Jelikož právě strach je jedním z nepříjemných pocitů člověka.⁹⁶

---

⁹¹ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. 1997, str. 193 - 198.

⁹² Tamtéž, str. 198.

⁹³ Tamtéž.

⁹⁴ Tamtéž, str. 199, 200.

⁹⁵ Tamtéž, str. 200.

⁹⁶ Tamtéž, str. 201.

4.1.2.1 Agrese a svoboda

Mezi různá ohrožení, která se dotýkají zájmů člověka, je nejpodstatnější ohrožení svobody. A to jak svobody individuální, tak i společenské. Fromm uvádí, že touha po svobodě je biologicky danou reakcí lidského organismu. Podkladem této teorie je skutečnost, že lidé byli v dějinách často podrobováni utlačovateli. Jedním z mnoha důkazů prokazující tuto teorii jsou revoluce. Revoluce znamenaly stinnou naději svobody. Dle Fromma však revoluční agrese nesmí přesáhnout osobní zájmy na svobodu. Pokud se uchýlíme k omezování a destruktivitě druhých se sadistickou touhou druhé ovládat, pak se revoluční agrese změní na zlo. Zlo, jež bude ve své podstatě to samé, co předtím předcházelo revoluci.⁹⁷

Dalším důvodem, proč je člověk se rodí s pohnutkou bojovat za svobodu, je fakt, že svoboda plně rozvíjí lidskou osobnost, pocity a duševní zdraví. Ne nadarmo se říká, že se ztrátou svobody duch člověka onemocní. Proto je svoboda životním zájmem člověka. Ohrožením tohoto zájmu se v lidech probouzí obranná reakce.⁹⁸

4.1.2.2 Agrese a narcismus

Dalším zdrojem obranné agrese je narcismus. O pojmu narcismu diskutoval už Sigmund Freud v rámci teorie libida. Freud pronesl, že původním stavem člověka v raném dětství je právě narcismus. Jedná se o stadium, kdy nemáme žádný vztah k vnějšímu okolí. V průběhu dětství a dospívání se vývoj dítěte zesiluje a intenzita narcismu klesá. Přesto však v každém z nás narcismus v určité míře zůstává po celý náš život. Narcistický člověk nabývá pocit jistoty ze svého subjektivního přesvědčení o vlastním obrazu dokonalosti. Vnímá se tak, že jeho osobnost se převyšuje nad ostatními jedinci. Jeho přesvědčení o mimořádných schopnostech a dovednostech jsou jen mylnou představou. Když dojde k odhalení jeho nekvalit i před ním samým, propadá zuřivosti a hněvu. Umí však svůj hněv dobře skrývat a někdy se s ním i ztotožňuje, takže ani nevnímá, že jeho tělem prostupuje. V případě, že narcistického člověka někdo zkritizuje, jeho pomstychtivost nezná hranic.⁹⁹

Zde Fromm poukazuje na zkaženost západní společnosti, kdy známé osobnosti jako herci, politici či manažeři žijí v přepychu a slávě. Totéž platí i o politicích. Průměrné lidi těší, když mohou o svých slavných zjistit více a v tomto je podporují média. Slavní narcisté tak prostřednictvím médií dosahují větší slávy. Ve finále jsou narcistické osobnosti ještě více opěvovány a jejich domýšlivost vzrůstá. Narcismus je jejich vnitřním jádrem. Bez něho by

---

⁹⁷ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. 1997, str. 201.

⁹⁸ Tamtéž, str. 202.

⁹⁹ Tamtéž, str. 202 - 204.

nedokázali žít. Láska, víra a svědomí nejsou dostatečně vyvinuty pro úspěšný život. Narcističtí lidé tak mohou propadat beznaději v případě jejich prohry. Bez slávy a přesvědčování ostatních o jejich kvalitách propadají tyto osoby šílenství.¹⁰⁰

Ve skupině dalších narcistických lidí narcismus jenom vzkvétá. Skupinový narcismus má několik funkcí. Především podporuje solidaritu a vnitřní soudržnost skupiny. Dále dodává všem členům skupiny pocit uspokojení, že patří do „nejlepší“ skupiny. Skupinový narcismus dodává státu vhodné ideologie a formuluje propagandu. Členy skupiny jsou učitelé, novináři, faráři aj. Jejich služby jsou bezplatné, avšak jim dodávají pocit užitečnosti a hrdosti, že stoupá jejich prestiž.¹⁰¹

V čem tedy tkví nebezpečí této agrese? Většina vnitrostátních či mezinárodních konfliktů vznikla přičiněním narcistických skupin. Ač se tedy zdá, že narcistické skupiny jsou jenom prospěšné pro chod státu, tak vnímáme i negativní dopad různých propagand a ideologií.¹⁰²

4.1.2.3 Agrese a odpor

Dalším pramenem obranné agrese je reakce na pokusy vynést do vědomí potlačované snahy a fantazie. Nejde o vědomý odpor člověka odhalit nevědomé myšlenky. Pacient si ani nemusí uvědomovat, že tento nevědomý materiál ukrývá. Můžeme polemizovat, proč člověk nevědomky ukrývá své pohnutky. Může se jednat o ztrátu lásky, ponižování či strach z potrestání. Většina pacientů se snaží při odkrývání tajných pohnutek utéct. Neradi odkrývají dávno vytěsněné myšlenky a touhy. A právě při pokusu dotknout se vytěsněného materiálu dochází u pacienta k vyvolání odporu. Fromm dodává, že tento odpor není přítomen pouze u pacientů s duševními problémy. Ale že se s tímto odporem setkáváme i v běžném životě. Příkladem je politik, jehož vnitřními touhami jsou peníze a vliv. Pokud by se někdo snažil odkrýt tyto touhy, u politika vyvoláme agresi.¹⁰³

4.1.2.4 Konformní agrese

Konformní agresi představují agresivní činy, jež nejsou poháněny touhou ničit, ale povinností poslouchat rozkazy. U poslušnosti jsem psala v předešlé kapitole. Poslušnost je hlavní ctností autoritářských systémů a neposlušnost je hřích. V hierarchicky strukturované

---

¹⁰⁰ FROMM, Erich. *Lidské srdce*. 1996, str. 73 - 77.

¹⁰¹ CHELIOTIS, Leonidas K. *Violence and narcissism: a Frommian perspective destructiveness under authoritarianism*. 2011, str. 2.

¹⁰² FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. 1997, str. 205, 206.

¹⁰³ Tamtéž, str. 206, 207.

společnosti je poslušnost zakořeněným rysem. S tímto typem agrese se setkáváme například v armádě. Vojáci jsou povinni poslechnout a vykonat jim přidělené rozkazy. Fromm vyvrací, že by se u lidí s tímto typem agrese projevoval pud ničivosti či agresivní impuls. Avšak při konformní agresi jsou mobilizovány agresivní podněty, které by se jinak neprojevily.¹⁰⁴

4.1.2.5 Instrumentální agrese

Cílem instrumentální agrese je opatřit si nutné či žádané věci. Tato agrese se neprojevuje jako touha někoho ničit, avšak pro dosažení stanovených cílů je člověk schopen využít svou agresivitu pro zničení druhých. Tato obranná agrese není nikterak fylogeneticky programovaná. U zvířat se tato agrese objevuje pouze u šelem, ale pouze za účelem získání teritoria a potravy. Člověk ale nechce pouze ukojit své základní potřeby. Pro ukojení svých potřeb a cílů je pak tento člověk schopný agrese.¹⁰⁵

Tento člověk si touží vytvořit materiální základ pro důstojný život. U člověka s touto agresi se projevuje vášeň a chtivost, která ho žene kupředu za dosažením svých cílů. Fromm se domnívá, že právě s příchodem kapitalismu se chtivost stala běžnou součástí občanů. Chtivost však není jen výdobytkem moderní doby, ale je zakořeněná v samotné podstatě lidskosti.¹⁰⁶

Jedním z případů instrumentální agrese je válka. Fromm vidí jako nedostatečné uvádět příčinu války jako lidskou destruktivitu. Frommovým názorem je, že války nebyly způsobeny nahromaděním agrese, nýbrž instrumentální agresi politických a vojenských elit. Jako důkaz uvádí, že čím primitivnější kultury, tím méně u nich nacházíme konfliktů. Moderní a vyspělé civilizace s technickým zázemím intenzitu válek zvyšují.¹⁰⁷

4.2 Maligní agrese

Maligní agrese, jak již bylo zmíněno v textu výše, představuje biologicky neadaptivní reakci organismu. V principu se jedná o specifickou schopnost člověka, ubližovat či zabíjet jedince svého druhu, aniž by mu to přineslo jakýkoli užitek. Tato schopnost ve zvířecí říši není. Zvířata zabíjejí jedince stejného druhu kvůli teritoriu či získání partnerky. Avšak tyto

---

¹⁰⁴ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. 1997, str. 208.

¹⁰⁵ Tamtéž.

¹⁰⁶ Tamtéž, str. 209, 210.

¹⁰⁷ Tamtéž, str. 211 - 215.

úmysly jsou instinktivně dané pro přežití zvířete. U člověka tato agrese neslouží k přežití a její motivy jsou různé. Příklady motivů mohou být peníze, úspěch, pomsta, nenávisť aj. ¹⁰⁸

Člověk je jediný živočich, který má nejen instrumentální inteligenci, ale i rozum, tedy schopnost používat své myšlení k objektivnímu poznávání. K poznávání a pochopení podstaty věcí o sobě, ne jenom vnímání věcí jako prostředků k dosažení cílů. Člověk chápe, že nemůže žít svůj život tak, že by pouze opakoval činy svých předků. Cílem života člověka je žít sám za sebe. Člověk jako jediný živočich vnímá existencionální problém, který musí řešit. Lidstvo je součástí přírody, je podřízeno vesmíru a jeho fyzikálním zákonům. Člověk si tak uvědomuje svou samotu na tomto světě. Existence se stala bezmocí. Pokud člověk nepůjde dál, jeho existencionální rozpor může vést k trvalé poruše jeho vnitřní rovnováhy. Tyto úvahy vedou k hypotéze, jak definovat přirozenost člověka. Fromm nevěří, že by mohl definovat lidskou povahu pomocí jediné vlastnosti jako například láska, nenávisť, dobro či zlo. Definovat přirozenost člověka můžeme pomocí základních protikladů, které charakterizují naši lidskou existenci. ¹⁰⁹

Proč Fromm polemizoval o lidské existenci v souvislosti s maligní agresivitou? Jelikož hloubka potěšení člověka jinému člověku ubližovat pramení z jádra samotných podmínek lidské existence. Vznik maligní agrese a její ničivosti lze pozorovat ve vzrušení a stimulaci. Jedná se o jeden z faktorů vyvolávající krutost a destruktivitu. Mnohem snadněji se vzrušíme hněvem a vztekem, krutostí a ničivou láskou či aktivním zájmem. ¹¹⁰

Dalším spouštěčem destruktivity jsou nuda a chronické deprese. Nudy si někteří z nás ani nepovšimnou. Jejich den nějak začne, proběhne a skončí. Avšak ti, co u sebe poznají nudu, hledají z ní únik. Častým únikem nudy jsou drogy. Drogy jsou aktivita, které zaplní celý prázdný den. Avšak drogy nemění charakter daného člověka, a tudíž nevedou k odstranění kořenů nudy. Nebezpečnou kompenzací nudy je násilí a destruktivita. Tito lidé začnou nejdříve pasivně. Poslouchají a čtou o nehodách, násilí a krutosti a dychtí po něm. Od pasivního vychutnávání násilnosti vede jen malý krůček k aktivnímu destruktivnímu chování. Takoví lidé nemají kontakty s lidmi, a když už, tak pouze povrchní. Všechno a všichni je nechávají chladnými. Jejich pocity jsou zamrzlé, nedokážou pocítit radost ani smutek a ztrácí chuť žít. ¹¹¹

---

¹⁰⁸ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. 1997, str. 221.

¹⁰⁹ Tamtéž, str. 227 - 229.

¹¹⁰ Tamtéž, str. 238 - 240.

¹¹¹ Tamtéž, str. 243 - 248.

Nutno dodat, že s maligní agresí souvisí i charakterová struktura. Pojednání charakteru jsem se již zabývala v kapitole *Fromm a psychoanalýza*. V této souvislosti jen zmíním, že pojem charakteru má pro pochopení zhoubné agrese rozhodující význam. Destruktivní a sadistické vášně jsou organizovány v charakterovém systému člověka.¹¹²

4.2.1 Destruktivita

Destruktivita znamená touhu po ničení druhých. Destruktivitu jsem nástinem popsala v kapitole *Fromm a psychoanalýza*. V této části textu rozeberu dvě základní formy destruktivity: *spontánní formy* a *formy vázané na charakterovou strukturu*. Spontánní formy destruktivity jsou vědomě či nevědomě potlačované destruktivní podněty, které vypuknou na povrch. Formy vázané na charakterové rysy jsou trvalé, ačkoli se ne vždy projeví.¹¹³

4.2.1.1 Spontánní formy destruktivity

Fromm představuje nástin dějin spontánních forem destruktivity. Dle Fromma se tato destruktivita objevovala už v dějinách civilizovaných národů. Dějiny lidstva jsou nasáklé ničivostí a krvežíznivostí. Zabíjení bylo nejmírnějším projevem ničivosti. Destruktivní ničivost se projevovala zmasakrovanými národy. Za válkami stojí často právě tyto spontánní formy ničivosti. Konflikty bývají vyvolané politickými či náboženskými důvody, narcistickými skupinami, chudobou či individuální bezmocností. Tato forma ničivosti není lidskou přirozeností, je to destruktivní potenciál živený dlouhodobými podmínkami a vyvolaný mimořádnými situacemi.¹¹⁴

Jedním z typů spontánní destruktivity je *pomstychtivá destruktivita*. Jedná se o ničivou reakci na intenzivní a neodůvodněné utrpení, jenž je způsobováno rodinnými příslušníky či členy jiné skupiny, s kterými se tento člověk ztotožňuje. Oproti obranné reakci je tato reakce velmi krutá a projevuje se v ní potěšení a nenasytnost. Zároveň tato reakce vzniká na základě již vzniklého poškození a nejedná se tedy o momentální nebezpečí. Tato forma destruktivity je velmi častá jako mstivá agrese. Jednou z podob této agrese je krevní msta. Krevní msty se konají už od nepaměti a provádí je jak jednotlivci, tak i skupiny. Všechny krevní msty jsou pouhým projevem pomsty. Lidé pomstu vnímají jako srovnání si úctů. Pokud tito lidé utrpěli újmu jak na majetku či zdraví, pomstou chtějí vykonat stejný čin. Jedná se o jakýsi typ rituální očisty. Často jsou pomsty prováděny i ve jménu spravedlnosti.

---

¹¹² FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. 1997, str. 251.

¹¹³ Tamtéž, str. 269.

¹¹⁴ Tamtéž, str. 270 - 272.

Otázka zní, zda pomsta těmto lidem opravu uleví a najdou pokoje ve své duši, anebo to v nich jen probudí dosud ukryté vášně ničivosti.¹¹⁵

Dalším typem ničivosti je *extatická destruktivita*. Člověk se snaží zbavit pocitu bezmoci, izolace a existenciálních tíží stavem extáze, jenž je podobný transu. Tímto transem člověk nachází cestu zpět k sobě samému a k přírodě. Extáze lze uskutečnit různými způsoby jako je například sexuální akt, extatické tance, požívání drog či různé kmenové rituály. Při extatické destruktivitě se v extázi projevuje vztek a destruktivita. U některých kmenů se při těchto rituálech stává muž nezávislým a silným.¹¹⁶

Posledním typem spontánní formy destruktivity je *vzývání ničivosti*. Jedná se o podobný jev jako extatická destruktivita, avšak vzývaná ničivost je chronickým stavem, který ovládá celou osobnost po celý jeho život. Jediným cílem této destruktivity je ničení.¹¹⁷

4.2.1.2 Charakterová destruktivita

Destruktivita vázaná na charakterovou strukturu představuje trvalost ničivosti, jež se ne vždy projeví. Na charakteru je navázán *sadismus* a *nekrofilie*.¹¹⁸

Sadismus

Nejčastějším pojetím sadismu je pohlížení na něj jako na sexuální fenomén. Tuto myšlenku zavedl Sigmund Freud s teorií libida. Sadistické sklony jsou dle Freuda nevědomky motivovány sexuálními pudy. Sadismus a masochismus jsem nastínila v kapitole *Fromm a psychoanalýza*. Fromm definoval sadismus jako charakter, který se snaží ovládat druhé, zraňovat je a pokořovat. Sadistický člověk je hnán tímto přáním podrobení si druhého a často využívá právě sexuální praktiky k dosažení svého cíle. Charakter člověka se nejvíce projevuje při sexuálním aktu, kdy nelze své chování naučeně ovládat. Při sexu se projevují všechny jeho charakterové rysy jako je láska, sadismus, narcismus, úzkost aj.¹¹⁹

Sadismus, jenž je projevem sexuální perverze, je pouhým zlomkem celé oblasti sadismus. Nesexuální sadismus směřuje k působení tělesné bolesti svému bezmocnému subjektu. Subjektu dává jasně najevo, že sadista je ten svrchovaný a subjekt ten podrobený,

---

¹¹⁵ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. 1997, str. 272- 275.

¹¹⁶ Tamtéž, str. 275, 276.

¹¹⁷ Tamtéž, str. 276.

¹¹⁸ Tamtéž, str. 280.

¹¹⁹ Tamtéž, str. 280, 281.

bezpečný a bezvýznamný. Právě duševní krutost, kdy se sadista snaží pokořit subjekt a zranit jeho city, je nejrozšířenějším projevem sadistického chování.¹²⁰

Kdy se u člověka projeví sadismus a jaký vliv vede k jeho vzniku je dost sporný. Na utváření charakteru se podílí jak prostředí, tak i individuální faktory. Sadismus pravděpodobně vzniká v dětství na základě samoty a bezmoci. Podmínky žití dítěte dosti ovlivňují jeho budoucí život. Například různé tresty a omezení, kdy je dítě nuceno být závislé na dospělém, v něm posilují sadistické touhy.¹²¹

Jádrem sadismu je vášeň mít absolutní a neomezenou vládu nad nějakým živým tvorem. A to ať jde o zvíře či člověka. Sadista při omezování svobody druhého člověka vystupuje jako bůh. Ačkoli se zdá, že se jedná o blahodárny sadismus, ve skutečnosti je to činěno se zlou vůlí. Absolutní nadvláda sadisty nad druhým mu vytváří iluzi, že překračuje hranici lidské existence. Jedná se o přeměnu bezmoci v zážitek všemohoucnosti. Podle Fromma je to „náboženství duševních mrzáků.“ Ve finále se živí tvorové stávají věcmi, které je nutno řídit.¹²²

Sadistický charakter nemá rád nepředvídatelné. Situací, které by ho mohly překvapit a nutit do spontánních reakcí, se bojí. Jeho jistotou v životě je smrt. Všichni lidé jednou zemřou a to je pro sadistický charakter jediná jistota života. Ve spojení s láskou sadista miluje pouze tehdy, až ovládne svého partnera. Stává se tak pánem nad mocí lásky.¹²³

Jako příklad sadistického člověka Fromm zveřejňuje Josefa Stalina. Jedná se o nejvýraznějšího představitele duševního i fyzického sadismu v dějinách lidstva. Stalinovy praktiky, kdy lidi ujišťoval o jejich bezpečí a vzápětí je nechal zatknout a poslat do pracovních táborů, uspokojovaly jeho sadistické chutě. Ponížením a ztrátou sebeúcty zatčených lidí si Stalin ukájal svou nedotknutelnost. Pracovní tábory, mučení a popravy zároveň uspokojovaly i jeho touhu po bolesti a trýznění druhých.¹²⁴

Vzhledem k úzkému vztahu mezi sadismem a masochismem se často hovoří o sadomasochistickém charakteru. Masochista oproti sadistovi potřebuje jinou bytost k ovládnutí kvůli sobě sama. Avšak jedno mají společné, oba potřebují symbiotický vztah, jelikož ani jeden z nich nemá své centrum osobnosti. Sadomasochistický charakter je

---

¹²⁰ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. 1997, str. 281.

¹²¹ Tamtéž, str. 295 - 297.

¹²² Tamtéž, str. 289.

¹²³ Tamtéž, str. 290, 291

¹²⁴ Tamtéž, str. 284 - 288.

autoritativním charakterem., kdy hlavními rysy je ovládnutí druhých a ponížení nadřízených. Tento typ charakteru se často projevuje v politické společnosti.¹²⁵

Osoba se sadistickým charakterem bývá v nesadistické společnosti neškodná. Sadista nebude oblíben a bude brán jako nemocný. Tím ustává jeho možnost společenského vlivu a prosazení sadismu.¹²⁶

Nekrofilie

Pojem nekrofilie se často užívá ve vztahu k lásce k mrtvolám. Tato nemoc se vztahuje buď na sexuální nekrofilii, kdy muž touží po styku s mrtvou ženou či nesexuální nekrofilii, jež muž touží dotýkat se mrtvé ženy a pozorovat ji. Tento druh úchylného chování se projevuje převážně u mužů. K uspokojení svých tužeb se tito muži nejčastěji pohybují kolem hrobařství či pohřebních ústavů. Tento typ nekrofilie spojený s touhou po mrtvolách tvoří živnou půdu pro charakterový typ nekrofilie.¹²⁷

Fromm definuje charakterový typ nekrofilie jako tendenci být silně přitahován vším, co je mrtvé, rozložené či nemocné. Jedná se o vášň vedoucí k destrukci živých organismů a struktur na neživé hmoty.¹²⁸ Nekrofilie je důsledek zdušeného růstu a duševního znetvoření. Jedná se o důsledek neprožitého života, kdy v životě nekrofila převládá narcismus a lhostejnost.¹²⁹ Jedná se o protiklad k biofilii, tedy k lásce k životu. K nejčastějším projevům nekrofilie patří sny a drobné odchylky v chování. Jedná se o titěrné znaky odlišného chování jako například škrábání papírků na drobné kousky či trhání květin na kusy. Nekrofilní charakter má tendenci k ničení něčeho krásného jako jsou obrazy, nábytek či budovy. V drastičtějších případech si tito lidé drásají svá poranění, aby se přižívovali na své bolesti.¹³⁰

Významným projevem nekrofilního charakteru je řešení konfliktů hrubým odporem a násilím. Reakcí na všechny konflikty je vždy destrukce. Člověk s nekrofilním charakterem nevnímá sebe ani svou rodinu v pozitivním vývoji. Vše vidí černě a orientuje se jen na

---

¹²⁵ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. 1997, str. 291.

¹²⁶ Tamtéž, str. 297.

¹²⁷ Tamtéž, str. 324.

¹²⁸ FROMM, Erich. *Lidské srdce*. 1996, str. 38, 39.

¹²⁹ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. 1997, str. 329.

¹³⁰ FROMM, Erich. *Lidské srdce*. 1996, str. 39- 42.

nemoci a smrt. V novinách i v konverzacích vyhledává informace o smrti druhých. Ve svých myšlenkách přemítá, kdo další zemře a jakým způsobem zahyne.¹³¹

Mezi další aspekt nekrofilie patří vnímání času. Nekrofil nežije přítomností ani budoucností, nýbrž jen minulostí. Vnímá jen to, co je dávno a mrtvé. V jeho osobním, profesním i filosofickém myšlení je minulost zákonem a nic nového nepřichází v úvahu.¹³² Dalším zdrojem nekrofilie je vztah k temným barvám. Nekrofila odpuzují světlé, zářivé barvy. Jejich oděv je vždy temný a neosobní.¹³³

Významným projevem nekrofila je jeho řeč. Řeč nekrofila je nezúčastněná, studená a škrobená. Inteligentní a vzdělaný nekrofil působí svou mluvou jako pedant. Nekrofilní člověk svou řečí skupinu přítomných nudí a umrtvuje veškerou radost a zájem o téma.¹³⁴

Fromm zveřejňuje názor, že nekrofilie souvisí i se zbožňováním techniky. Netvrdí, že zájem o techniku je nekrofilním rysem, ale využívání techniky k devastaci jím je. Příkladem využití ničící techniky k usmrcování tisíců lidí byla druhá světová válka. Využíváním zbraní, tanků, letadel či plynů byly páčány hromadné vraždy. Jako klinický případ nekrofila Fromm uvádí Adolfa Hitlera.¹³⁵

---

¹³¹ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. 1997, str. 335.

¹³² FROMM, Erich. *Lidské srdce*. 1996, str. 39, 40.

¹³³ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. 1997, str. 336.

¹³⁴ Tamtéž, str. 337, 338.

¹³⁵ Tamtéž, str. 338 - 342.

5 Fromm a jeho pohled na náboženství

Otázkami náboženství se ve filosofických kruzích zabýval i sám Fromm. Ačkoli se Fromm vlivem marxismu a psychoanalýzy považoval za ateistu, s určitostí můžeme potvrdit, že jeho život náboženství ovlivňovalo. Ať už v mládí, kdy Fromm pocházel z židovské rodiny, anebo v dospělosti při zkoumání duše člověka metodou psychoanalýzy. Fromm sám ve své knize *Psychoanalýza a náboženství* zdůvodňuje prolínání roviny mysli člověka a jeho víry.

Fromm náboženství vnímal jako *„jakýkoli systém myšlení a jednání sdílený skupinou lidí, který poskytuje jednotlivci rámec pro orientaci a předmět uctívání.“*¹³⁶

Každý z nás má náboženskou potřebu, potřebu uctívání a orientace. Všichni lidé touží po něčem vyšším, než je dosažení lidského uspokojení. Náboženství může pro člověka znamenat různý rámec pro uctívání. Jelikož pojem „náboženství“ nám neříká nic o jeho specifickém obsahu. Můžeme uctívat stromy, zvířata, neviditelného Boha či ďábla.¹³⁷ Ale v dnešní době je typičtější uctívání předků, peněz, úspěchu, politické strany či národu. Podle Fromma může náboženství přispívat k nárůstu lásky, ale i destruktivity. Můžeme posilovat svůj rozum, anebo ho ochromovat. Fromm se zabýval ožehavou tématikou, zda monoteistická náboženství nejsou pouhou překážkou člověka ke sklouznutí k primitivnějším formám náboženství. Zda Bůh není pouhou pojistkou proti uctívání předků, totemů a různých rituálů. Náboženství však dle Fromma v historii podléhalo světské moci, a tak se plně nevěnovalo formování ideálů svých stoupenců. Kompromitování náboženství se světskou mocí vedlo k uctívání dogmat než k rozvoji lásky a pokory v životě lidí.¹³⁸

Fromm tak kritizuje monoteistická náboženství, že se světskou mocí profitovala na porušování náboženských pravidel. V tomto problému vidí jasný důkaz toho, proč se velká náboženství nestala překážkou pro různé modly. Jeho názorem je, že by stačilo, kdyby církev dostatečně plnila Desatero přikázání a náboženská pravidla, a mohla se tak stát velkou silou bránícím těmto modlám.¹³⁹

---

¹³⁶ FROMM, Erich. *Psychoanalýza a náboženství*. 2003, str. 31.

¹³⁷ FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. 2001, str. 157.

¹³⁸ FROMM, Erich. *Psychoanalýza a náboženství*. 2003, str. 32 - 41.

¹³⁹ Tamtéž, str. 55 - 72.

Fromm viděl západní kulturu v rozpadu, že je „nemocná“. Lidé přestávají věřit v Boha a své schopnosti a oddávají se konzumní společnosti. Vidina velkých náboženství v něm vyvolávají názory, že tato náboženství nejsou pro člověka pravým útočištěm pro víru a bezpečí, ale jen jako světová ideologie toužící získat co nejvíce příznivců.¹⁴⁰

Podle Fromma existují různé formy víry. Některé jsou společenské a kolektivní, jiné naše vlastní. Zařazuje sem vědecko-magickou víru, rituály a sémantiku. Vědecko-magický aspekt víry představuje modlení se k bohům pro různé potřeby člověka. V minulosti, kdy lidé věřili, že je třeba se modlit k bohům, aby byla úroda, déšť aj. Dávné a zaniklé civilizace věřily v moc božstva sídlící na obloze. Jako například Inkové, kteří vzývali Boha Slunce. Fromm poukazuje na soulad času a pokroku. Čím byly civilizace vyspělejší, tím méně se obracely na božstva kvůli malichernostem. Tento aspekt náboženství je dnešními kulturami brán jako předek náboženství.¹⁴¹

Dalším hlediskem náboženství jsou rituály. Frommovým názorem je, že rituály jsou jak osobní tak i kolektivní. Kolektivní rituály, jako je zdvořilé chování či náboženské rituály jako modlitby a obřady. Psychoanalytici našli mezi těmito rituály spojitost. Oba typy rituálů fungují nevědomky.¹⁴²

Podobným aspektem náboženství je sémantika. V sémantice se hovoří jazykem symbolickým, kterým vyjadřujeme pocity, myšlenky a prožitky. Často se projevuje v našich snech.¹⁴³

Ale co je to Bůh? Obraz Boha? Podle Fromma je důležité, když se daný pojem nestane odcizeným, tedy odtrženým od zkušenosti, které se týká. Dochází k tomu, že daný pojem ztrácí svou realitu a stává se pouhým výtvořem mysli člověka. Z pojmu boha se stává idea a z ní se tvoří ideologie. Fromm se domnívá, že pojem boha byl v historii podmiňován vnitřní zkušeností. Pojem boha se podle něj vyskytuje společně se sociopolitickou strukturou společnosti a byl vždy podmíněn nejvyšší mocí ve společnosti.¹⁴⁴ Jelikož výjimka potvrzuje pravidlo, vždy se ve společnosti najdou jedinci, kteří mají jinou religiozní zkušenost. Tito lidé jsou často vůdci náboženských revolucí či zakladatelé nových náboženství.¹⁴⁵

---

¹⁴⁰ FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. 2001, str. 162, 163.

¹⁴¹ FROMM, Erich. *Psychoanalýza a náboženství*. 2003, str. 105 - 121.

¹⁴² Tamtéž.

¹⁴³ Tamtéž.

¹⁴⁴ FROMM, Erich. *Budete jako bohové: radikální interpretace Starého zákona a jeho tradice*. 1993, str. 14 - 16.

¹⁴⁵ FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. 2001, str. 161, 162.

Náboženská zkušenost je u každého jedince jiná. Proto Bůh bude vždy jen ideou vyjadřující lidskou zkušenost, nikoli vyjadřující svou danou podstatu a Boží zkušenost.

5.1 Náboženská zkušenost

Jsme dokonalými bytostmi? Můžeme se přiblížit obrazu Boha? Toto jsou zásadní otázky každého člověka. Nutí nás přemýšlet nad svými životy a naší vírou. I sám Fromm se těmito otázkami zabýval. Dle Fromma je naše lidstvo nejbližší k dosažení jakýchkoliv snů, než kdy předtím. Ačkoli jsme nejvyspělejší generací než ty před námi, stále nejsme bytostmi dokonalými.¹⁴⁶

Fromm popisuje fakt, že nikdo z nás není šťastným člověkem. Přes všechny možné technologie a pokroky dnešní doby, v našem životě postrádáme štěstí a spokojenost. Naše životy nejsou naplněny úctou a láskou k druhým. Zmítáme se v chaosu a odpovědi se snažíme nalézt v duchovnu. Duchovno nás však mate, protože většina lidí zastává názor, že je třeba se rozhodnout pro náboženství a víru, anebo se oddat životu směřujícímu k pohodlí a uspokojování pudů.¹⁴⁷

Dle Fromma jen předstíráme, že je náš život něčím výjimečný a je vystavěn na pevných kořenech našich zkušeností. Avšak naše zaslepenost jde ruku v ruce s pocitem nejistoty a touto nejistotou se většina lidí snaží zahnat aktem víry. Náboženství se pro ně stává útočištěm.¹⁴⁸

Každý z nás chápe náboženskou zkušenost jinak. Například Freud ji vnímal jako prožitek nezávislosti a uvědomění si vlastních sil. Fromm ji vykládá jako pochopení všeho dění kolem nás. Uvědomění si důležitost lásky, pokory a úcty k sobě samým a druhým.¹⁴⁹

Náboženská potřeba je zakotvena v nás samých od prvopočátku, tedy už od začátku existence našeho druhu. Frommovým názorem je, že náboženství je zakořeněno v charakterové struktuře nás, individuí. Ve formě sdíleného náboženství v rámci skupiny můžeme hovořit o zakořenění náboženství v sociálním charakteru. Ačkoli by nás naše víra měla motivovat a posilovat, neděje se to, jelikož si stanovujeme špatný akt uctívání.

---

¹⁴⁶ FROMM, Erich. *Psychoanalýza a náboženství*. 2003, str. 11, 12.

¹⁴⁷ Tamtéž, str. 13 - 15.

¹⁴⁸ FROMM, Erich. *Budete jako bohové: radikální interpretace Starého zákona a jeho tradice*. 1993, str. 134.

¹⁴⁹ FROMM, Erich. *Psychoanalýza a náboženství*. 2003, str. 16.

Člověk často schovává svou pravou víru za tu společensky danou, oficiální víru. Příkladem pro Fromma je člověk uctívající moc, ale navenek přijímá ideologii křesťanství.¹⁵⁰

5.2 Frommovo pojetí Freuda a Junga v otázce náboženství

Freud

Fromm se své knize *Psychoanalýza a náboženství* snaží poukázat na vztah mezi náboženstvím a psychoanalýzou. Dle Fromma se oba směry dotýkají v zásadní oblasti člověka, a to jeho duše. Dle jeho názoru se totiž kněží a psychoanalytici jako jediní starají o své duše. Jak teolog, tak i psychoanalytik se snaží zkoumat lidskou duši a metody jejího uzdravování.¹⁵¹

Dalo by se říci, že Freud je pro Fromma nejenom průkopníkem ve směru psychoanalýzy, ale i vzorem a mentorem pro zkoumání duše člověka. Freud nahlíží do duše prostřednictvím snů a fantazií a nahlíží tak na skrytá přání člověka. Hlavními metodami zkoumání jsou pozorování a lidská zkušenost psychoanalytika.¹⁵²

Fromm v knize poukazuje na rozšířený názor společnosti, že Freud je odpůrcem náboženství a Jung jeho příznivcem. To se Fromm v knize pokusil vyvrátit. Freud je dle Fromma zaměřen na odlišný základ náboženství. Freud totiž považuje náboženství za jakousi formu svrchovanosti, jenž je založena na bezmocnosti lidí. Bezmocnost lidí vychází jak v důsledku nekontrolovatelných přírodních sil, tak i v pudech člověka. Místo toho, abychom se s těmito silami dokázali vyrovnat rozumem, vytváříme si dokonalou iluzi. V dětství byl touto iluzí otec, jako vzor, v dospělosti si tuto iluzi přetváříme na iluzi boha. Dle Freuda je náboženství pouhou kolektivní neurózou.¹⁵³

Fromm v knize popisuje názor Freuda, že je náboženství nebezpečné. Lidé si vytvořili ideu Boha a začali v ní věřit. Dle Freuda jsou náboženství, hlavně teistická, založená na lidských přáních, nepravdivá. Freud ve snaze dokázat iluzi náboženství, popisuje argumenty, proč je náboženství špatnou institucí. Hlavní argumenty se opírají o sníženou funkci kritického myšlení u lidí v různých oblastech a o fakt, že je náboženství spjaté

---

¹⁵⁰ FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. 2001, str. 158 - 162.

¹⁵¹ FROMM, Erich. *Psychoanalýza a náboženství*. 2003, str. 17.

¹⁵² Tamtéž, str. 17.

¹⁵³ Tamtéž, str. 20, 21.

s morálkou. Etické normy jsou dle Freuda postaveny na vrtkavé půdě, jelikož jsou spjaty s Desaterem přikázání. Myšlenkou Freuda je nejistá budoucnost etiky, jelikož je úměrně závislá na vzestupu a pádu boží víry.¹⁵⁴

Fromm dále sděluje, že je Freud přesvědčen o ohrožování našeho rozumu a naší mravnosti náboženstvím. Avšak dochází tu k určité absurditě. A to k takové, že pokud si ponecháme víru v Boha, budeme klamáni a ochromeni, a když se vzdáme iluze Boha, budeme osamělí. Jediným řešením této patové situace je pochopit místo na tomto světě. Dokážeme to jedině tak, že se vymaníme ze spárů autority a využijeme vlastních rozumových schopností.¹⁵⁵

Jung

Ačkoli se zdá, že Jungův pohled na náboženství je přijatelnější než ten Freudův, jde pouze o klam. Jung svým duchem odporuje tradicím, které představuje judaismus, křesťanství a buddhismus. Dle Junga jsou tato náboženství založena na neomylné pravdivosti jejich nauky.¹⁵⁶

Jungův postoj je dle Fromma dosti neuchopitelný. Jung se snaží rozlišovat mezi objektivní a subjektivní existencí. Rozlišovacím kritériem je samotná idea, zda ji vnímá pouze jedinec či širší společnost.¹⁵⁷

Fromm vysvětluje Jungův pohled na náboženství, jehož podstatou je náboženská zkušenost podrobená vyšším silám. Náboženská zkušenost je dle něj stav, kdy se nás zmocní síla obývaná mimo naše tělo. Nevědomí hodnotí jako náboženský jev. Stejně tak náboženská dogmata a sny pokládá za náboženské jevy, jelikož o obou jde o "*projev naší bytosti ovládané silou zevnějšku*". Dle Junga je tedy náboženskou zkušeností zvláštní druh emocionálního prožitku, při němž se odevzdáme vyšší moci.¹⁵⁸

Fromm při shrnutí teorií těchto psychoanalytiků poukazuje na to, že Freud se staví proti náboženství ve smyslu etiky. Jelikož etika je považována za náboženskou z hlediska závislosti na božích přikázáních. Jungova teorie spočívá v povznesení lidského nevědomí na úroveň náboženského jevu.

---

¹⁵⁴ FROMM, Erich. *Psychoanalýza a náboženství*. 2003, str. 22, 23.

¹⁵⁵ Tamtéž, str. 23, 24.

¹⁵⁶ Tamtéž, str. 26.

¹⁵⁷ Tamtéž.

¹⁵⁸ Tamtéž, str. 27 - 29.

5.3 Typy náboženství

Můžeme náboženství důvěřovat? Co vyznačují jednotlivá náboženství? K jakému náboženství můžeme bez úhony tihnout? Dle Fromma jsou toto hlavní otázky, kterými se má každý z nás v oblasti víry zabývat. Ačkoli byl Fromm v mládí ovlivňován judaismem, v dospělosti tíhne k tzv. ateistickému humanismu.¹⁵⁹

5.3.1 Autoritářské náboženství

Fromm se u typů náboženství zaměřuje především na jeho základ. Základ, který ho dělá pro člověka podstatným a důvěryhodným. Dle názoru Fromma nečiní základ autoritářského typu náboženství vyšší moc sídlící mimo nás, ale právo této vyšší moci mít od nás oddanost a respekt. Člověk je brán vyšší mocí jakožto poddaný k této síle, která nás ovládá a je pro nás jakousi autoritou. Fromm poukazuje na vyšší sílu, jež si může svou oddanost věřících vynutit.¹⁶⁰ Důkazem možného vynucování je i Desatero božích přikázání, kdy v prvních dvou přikázáních je jasně dáno, že máme věřit v Boha a jeho moci, jakožto vyšší síle, a zároveň nesmíme zneužívat božího jména.

Fromm se snaží poukázat na důležitý rozdíl mezi autoritářským a humanistickým typem náboženství. Autoritářský typ náboženství se zakládá na bezmocnosti člověka. Pouze po oddání vyšší síle je schopen smysluplně žít. Fromm si vysvětluje tuto poddanost jako únik od osamělosti. Člověk získá dojem, že je nejen chráněn, ale i obklopen vyšší mocí.¹⁶¹

V autoritářském typu náboženství představuje vyšší sílu Bůh. Tato svrchovaná síla je pro všechna autoritářská světová náboženství stejná. Fromm ale poučuje o tom, že se ne vždy musí jednat o Boha, ale i o vůdce státu, rasy či politické strany. Člověk ztrácí působením autoritářského náboženství svou hodnotu a omezuje svou sílu. Dle Fromma se v autoritářském náboženství uplatňuje rčení: účel světlí prostředky. Svou nabytou sílu autoritáři využívají k ovládnutí přívrženců. Fromm píše o tom, že je tedy jedno, o jakého vůdce se jedná, vždy svou poslušností lidé ztrácejí svou jsoucnost. Z jednotlivce se tak stává součástí celku. Podřízenost božské autoritě dodává člověku pocit naplnění a vědomí, že není osamělý. Avšak pod vedením náboženství autoritářského typu člověk upadá v oblasti rozumu i emocí.¹⁶²

---

¹⁵⁹ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*. 1994, str. 32.

¹⁶⁰ FROMM, Erich. *Psychoanalýza a náboženství*. 2003, str. 44, 45.

¹⁶¹ Tamtéž, str. 45, 46

¹⁶² Tamtéž, str. 44 - 46.

Podstatou autoritářského náboženství je dle Fromma dokonalost Boha. Čím víc si lidé vytvořili dokonalejší obraz Boha, tím je člověk nedokonalý. V tomto náboženství jasně vyplývá, že smysl člověka je zdokonalovat ideu Boha a zároveň ji velebit. Autoritářské náboženství vytváří falešné argumenty, které mají člověka přesvědčit o nedokonalosti jeho osoby. Fromm uvádí, že je pochopitelné, kdy se lidé v minulosti obraceli na Boha, jakožto jedinou ustálenou bytost.¹⁶³

V temnějších dobách minulosti Bůh představoval jedinou spásu člověka. Křesťanství na této nedosažitelné bytosti stavělo a zároveň z ní profitovalo. Lidé byli slepě oddáni vedení jejich životů církevními hodnostáři. Člověk nezpochybňoval kněží, jelikož to byli služebníci Boha. Tak tomu bylo i v jiných dobách, kdy byl člověk oddán vůdcům a politickým stranám. Lidé se často zmitají v duchovním chaosu, hledají vůdce a modlu, ke kterému by se mohli obracet a věřit mu. Naneštěstí tomu tak bylo i v dobách nacismu či komunismu. I sám Fromm vidí autoritu danou zvnějšku jako překážku svobody, ať už svobody těla či ducha.

Pokud je člověk oddán tomuto typu náboženství, jde většinou o zaslepenou víru, která není z jeho vlastní vůle. Pokud člověk obdivuje a je oddán vůdci, který si vytváří obraz Boha, je plný strachu a nezávislosti. V takovém případě nemůže být jeho náboženská zkušenost jiná než ta autoritářská.

5.3.2 Humanistické náboženství

Humanistické náboženství naopak dbá na rozvíjení člověka v oblasti rozumové i emoční. Důraz je kladen na poznání sebe sama a pochopení svého postavení tady a teď ve vesmíru. Cílem je milovat druhé a respektovat všechny živé bytosti. S poznáním svých schopností je také důležité uvědomit si své hranice.¹⁶⁴

Člověk pomocí kritického myšlení a lásky poznává pravdu ve světě. Důležité je si uvědomit, že jádrem humanistického náboženství je Bůh. Bůh je ale symbolem moci člověka, nikoli moci nad člověkem jako je tomu u autoritářského náboženství. Humanistické náboženství podporuje člověka, aby dosáhl co největšího seberealizace. Je to typ náboženství, které má v člověku vytvořit plodnou půdu pro lidskou potřebu dát svému životu smysl.¹⁶⁵

---

¹⁶³ FROMM, Erich. *Psychoanalýza a náboženství*. 2003, str. 61 - 63

¹⁶⁴ Tamtéž, str. 46, 47.

¹⁶⁵ Tamtéž.

Podle Frommova názoru se humanistické náboženství projevuje v raném buddhismu, taoismu, v určitých proudech židovství a křesťanství a v učení Ježíše, Izajáše a Sokrata. Fromm u těchto humanistických náboženství nejvíce zmiňuje buddhismus. Buddha je dle něj osvíceným člověkem, jenž poznal pravdu a smysl svého života. Vybízí k používání rozumu a emocí člověka. Důležité je rozvíjet své vnitřní síly a uvědomovat si jejich omezenost.¹⁶⁶

Dle Fromma nejsou tyto rozdíly pouze mezi různými náboženstvími, ale i v rámci jednoho náboženství. Jako příklad uvádí křesťanství. Humanistickým náboženstvím se křesťanství vyznačovalo v období působení Ježíše a jeho nauky. Jeho nauka přinášela představu, že Bůh je v každém z nás a je potřeba ho rozvíjet. O pár století později je však křesťanství přetvářeno do autoritářského směru náboženství s vládnoucí vrstvou říšské říše. Vznikají různé odnože v rámci křesťanství založené na jiných představách vedení církve.¹⁶⁷

Řečeno shrnutím, Fromm tak cíleně vynáší na povrch rozdíly mezi autoritářským a humanistickým náboženstvím. Tvrdí, že humanistický směr náboženství je založen na vlastní víře, nikoli na uctívání vyhlášených dogmat. Zatímco autoritářský směr náboženství předkládá člověku dané teze, kterým má věřit a uctívat je. Zároveň Fromm sděluje, že u humanistického náboženství převládá stav radosti a spokojenosti, zatímco u autoritářského náboženství vina a lítost.

---

¹⁶⁶ FROMM, Erich. *Psychoanalýza a náboženství*. 2003, str. 116.

¹⁶⁷ Tamtéž, str. 47.

6 Erich Fromm a názorová tolerance

Se svobodným vyjadřováním člověka bezpochyby souvisí jeho podstata. Podstata člověka je v terminologii těžko uchopitelná. Dokonce v rámci antropologického výzkumu podstata člověka neexistuje. Empirický výzkum se však v historii snažil dokázat opak. Sám Fromm uvádí, že definovat podstatu člověka je velmi obtížné. Když však budeme vnímat, že jsme stvořeni z nějaké substance, jež vytváří naši podstatu, jsme alespoň na hony vzdálené definici. Avšak substance, tedy to, jací jsme, utváří podstatné lidské vlastnosti, které nám umožňují zvládat situace, přemýšlet a něco vytvářet. My lidé jsme v přírodě podřízeni, stejně jako zvířectvo, určitému diktátu. Ale podmínky, kterým se podmiňujeme, jsou odlišné než samy přírodní podmínky a samu přírodu tak přesahují. Lidé tak překračují veškerý ostatní život a stávají se druhem, jenž si je vědomý sebe sama.¹⁶⁸

V moderní době jsme si zvykli, že naše životy utváří demokracie. Tím, že jsme se osvobodili od vnějších utlačovatelů, dosáhla naše demokracie opravdového individualismu. Jsme hrdí, že se můžeme svobodně vyjadřovat v oblasti myšlenek a pocitů. Ale jsme předsvědčení, že tato svoboda automaticky utváří naši individualitu. „Právo vyjadřovat své myšlenky má však význam jen tehdy, jsme-li schopni vlastní myšlenky vůbec mít,“ napsal Fromm. Znamená to, že pokud nejsme dostatečně odpoutáni od vnější autority, nemůžeme do té doby být individuální. Pouze s naprostou odpoutaností od autority jsme schopni si udržet svou vlastní individualitu.¹⁶⁹

Lidské sebevědomí však udělalo z lidí cizince vyvržené na tomto světě. Jsme oddělení, osamělí a plní úzkosti. Do tohoto stavu jsme se dostali ve chvíli, kdy jsme si uvědomili spoutanost s autoritou přírody. Stali jsme se tak svobodní ve svých myšlenkách, ale stále jsme spoutáni okovy přírody.¹⁷⁰ Tato bezmocnost vede k druhu úniku k autoritářskému charakteru či ke kompulsivní adaptaci spočívající osamění. Člověk se jako osamocení stává automatem, jež ztrácí sám sebe, ačkoli je přesvědčen, že je svobodný a je podřízený jen sám sobě.¹⁷¹

S výchovou dítěte přichází i omezování. Omezení, jenž provází dítě od narození, eliminují spontánnost a vedou k nahrazování myšlenek, citů a přání duchovního rázu. Všechna opatření vedou k podpoře a růstu naší kultury, avšak omezují samotné individuum.

---

¹⁶⁸ FROMM, Erich. *Lidské srdce*. 1996, str. 133, 134.

¹⁶⁹ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. 1993, str. 127, 128.

¹⁷⁰ FROMM, Erich. *Lidské srdce*. 1996, str. 135, 136.

¹⁷¹ FROMM Erich. *Strach ze svobody*. 1993, str. 127.

Fromm jako příklad uvádí pocit nepřátelství. Pokud dítě v konfliktu pociťuje nepřátelství, je úkolem výchovného procesu těmto pocitům zabránit a zcela je odstranit. Dítě se tak různými odměnami a tresty odnaučuje mít své vlastní pocity a nahrazuje je konvenčně přijatými pocity. Zároveň je dítěti vtlučováno, že i u druhých má těmto pocitům nepřátelství zabránit. Tudiž ve výsledku není činitelem jen výchova, ale i společenský tlak, který dítě a později dospělého správně k patřičnému obrazu společenského člověka. V pokročilých kulturách je všeobecně bráněno citům. Jediným vhodným smyslem je produktivní myšlení. Avšak přijetím ochuzení našich citů je ochuzeno i naše myšlení.¹⁷²

Podobně jako city je přetvářeno i původní myšlení. Je známo, že dítě chce od malička poznávat svět kolem sebe. Poznávání mu je umožněno pomocí smyslů a reakcí druhých. Ale právě reakce druhých, převážně rodičů, jsou samy o sobě přetvořeny. Dnes je totiž zvyklostí dostávat do svých hlav už hotové myšlenky. Těchto myšlenek se nám dostává ve škole a je pochopitelné, že co si rodiče odnesou, to předají i svým dětem. U dětí je pak omezováno jejich produktivní myšlení a vnucují se jim tak hotové myšlenky. S těmito myšlenkami pak dítě přichází do školy. Od základní školy až po vysokou školu je žákům a studentům vtlučováno přesměřování informací. Tato technika poznávání světa však omezuje vlastní myšlení. Přestali jsme mít k informacím opravdový vztah. Většinu informací máme zprostředkované prostřednictvím médií. Noviny, rádio, filmy a pořady nám přinášejí banální zprávy a hned vedle zprávy důležitého rázu. Přestáváme tak být vzrušeni novotou informací a naše city a kritický úsudek se staly zbytečnými.¹⁷³

Tak jako se myšlení vyvinulo na základě zvládnout materiální život, tak i hledání kořenů pravdy vzniklo na základě potřeb a zájmů jednotlivých lidí či společenských skupin. Existují skupiny, jejichž zájem je podporován a jejichž představitelé jsou novátory myšlení. Naše pocity a myšlenky jsou ovlivňovány vnější autoritou a vyvstává zde problém úplné svobody.¹⁷⁴

Na člověka během jeho života působí řada různých sil. Svoboda by měla být pozitivní a ta spočívá ve spontánní aktivitě celé integrované osobnosti. Člověk je individuum a měl by svůj život prožívat naplno. Lidé se narodili sobě rovni, ačkoli to tak ve světě nepůsobí. Někdo je bohatý a má vzdělaný, někdo chudý a ngramotní. Avšak každý z nás má právo vyjádřit se, což uznával sám Fromm jako jedno z hlavních lidských vlastností. Člověk je jedinečný, je to

---

¹⁷² FROMM Erich. *Strach ze svobody*. 1993, str. 129 - 131.

¹⁷³ Tamtéž, str. 132, 133.

¹⁷⁴ Tamtéž, str. 130, 131.

organismus, který má potenciál růst a rozvíjet své jádro. Organický růst je možný jen za úplného respektování zvláštnosti JÁ každého člověka. Člověk by se tedy neměl bát vyjadřovat své názory a zároveň je i přijímat s benevolentností. Pramenem člověka je nezcizitelný nárok na svobodu a toleranci, nikoli na podřizování se.¹⁷⁵

---

¹⁷⁵ FROMM Erich. *Strach ze svobody*. 1993, str. 135 - 139.

7 Praktická část

V rámci praktické přípravy jsem zvolila tvorbu sady příprav pro výuku tohoto filosofického tématu. Cílem praktické části je vytvoření koncepce příprav pro inovativní výuku filosofie.

7.1 Využití tématu v předmětu společenské vědy

Téma Erich Fromm a jeho pojetí člověka, dobra, zla, náboženství a názorové tolerance lze zpracovat v rámci více tematických okruhů. Vzhledem k tomu, že filosofie se vyučuje převážně na gymnáziích a mé téma vyžaduje přítomnost společenskovědního semináře, budu pracovat s Rámcovým vzdělávacím program pro gymnaziální vzdělání.¹⁷⁶

Téma lze zpracovat v rámci vzdělávací oblasti *Občanského a společenskovědního základu* v několika vzdělávacích oblastech. Pojetí člověka, dobra a zla lze zařadit do vzdělávacího obsahu *Člověk a jedinec*. Tato vzdělávací oblast pojednává o osobnosti jedince a podstatě lidské psychiky. V rámci mých příprav by na toto téma pojednávala příprava s tématem hodiny Psychoanalytická teorie Ericha Fromma a Lidská destruktivita a etika dle Ericha Fromma. Tyto přípravy pojednávají o dobru a zlu člověka, charakteru člověka a jeho agresi.

Pojetí náboženství a názorová tolerance lze zařadit do vzdělávacího obsahu *Člověk ve společnosti*. V rámci tohoto obsahu lze učit o mezilidských vztazích, toleranci a svobodě lidí. Tato dvě témata lze ještě zařadit do vzdělávacího obsahu s názvem *Občan a právo*. V rámci tohoto vzdělávacího obsahu se učí o právu v každodenním životě člověka, kam právě spadá právo na náboženskou toleranci a respektování svobody slova.

Pojetí Frommova náboženství lze vyučovat v rámci vzdělávacího obsahu *Úvod do filosofie a religionistiky*. Cílem tohoto obsahu je učivo s názvem víra v lidském životě. V rámci tohoto učiva lze vyučovat náboženské dělení dle Ericha Fromma a náboženskou toleranci.

Všechny své přípravy jsem zasadila do vzdělávacího obsahu *Úvod do filosofie a religionistiky*. Důvodem, proč jsem tak učinila je, že Erich Fromm patří mezi významné

---

¹⁷⁶ BALADA, Jan. *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia: RVP G.* c2007.

filosofy 20. století a dle mého názoru je dobré toto téma vyučovat v souvislosti s filosofií.
Všechny své přípravy jsem připravila v návaznosti.

7.2 Vlastní koncept příprav

1. návrh přípravy na vyučovací hodinu

Téma hodiny: Život a díla Ericha Fromma

Ročník: IV.

Časová dotace: 45 minut

Počet žáků: 30

Místo organizace: třída

Forma výuky: hromadná forma výuky

Metody výuky:

- metoda E-U-R (evokace, uvědomení, reflexe)
- práce ve dvojici s textem a obrázky (skládanka)
- aktivizující metoda I. N. S. E. R. T
- slovní metoda - doplňující výklad
- aktivizující metoda Pětílístek
- metoda SWOT analýza

Pomůcky: tabule a křídly; materiály ke skládance, papíry s textem, pracovní listy

Pojmy: neomarxismus, neofreudismus, psychoanalýza

Poznámky k realizaci: -

Zařazení do výuky dle RVP GV

Vzdělávací oblast: Člověk a společnost

Vzdělávací obor: Občanský a společenskovední základ

Tematický okruh: Úvod do filosofie a religionistiky

Tematický celek: Filosofie 20. století

Průřezová témata: -

Mezipředmětové vztahy: dějepis (historie 20. století)

Výchovně vzdělávací cíle

Žák přiřadí filosofa Ericha Fromma do filosofického směru.

Žák zkráceně interpretuje život Ericha Fromma.

Žák vyjmenuje známá díla Erich Fromma.

Žák se podílí na zhodnocení tématu jako učiva ve společenskovedním základu.

Klíčové kompetence

k učení: Žák efektivně využívá různé zdroje k získání poznatků.

občanské: Žák respektuje názory a myšlenky ostatních.

k podnikavosti: Žák dodržuje stanovená pravidla při úkolech a přichází s proaktivním přístupem.

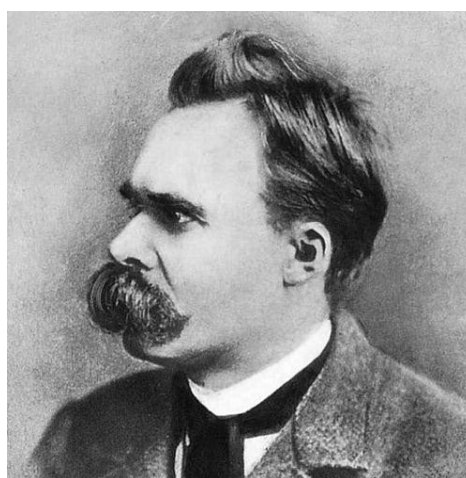
Průběh vyučovací hodiny

Úvod: Pozdrav se žáky, sdělím žákům průběh vyučovací hodiny.

Evokace: V rámci opakování předešlých hodin a zároveň jako motivaci pro nové učivo zvolím metodu skládačky. Žáci dostanou do dvojice papírky s údaji týkajícími se různých filosofů. Papírky předem rozstříhané a zamícháme a rozdáme žákům na poskládání. V rámci opakování žáci pospojují údaje k Immanuelu Kantovi, Fridrichu Nietzscheovi a Karlu Jaspersovi. Zbýlé informace, které neznají, přiřadí k novému filosofu Erichu Frommovi.

Immanuel Kant

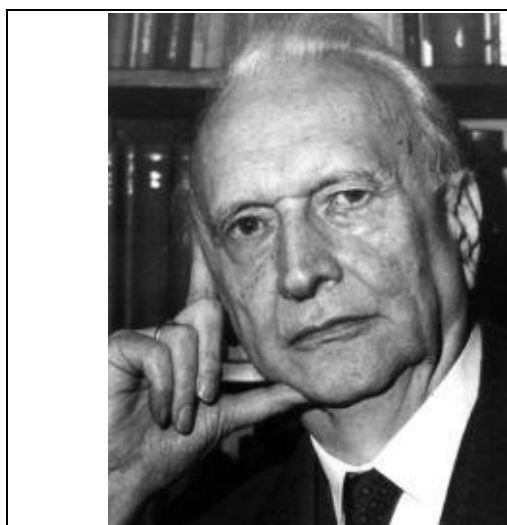

Fridrich Nietzsche

Královec

Röcken u Lipska

německá klasická filosofie	iracionální proud filosofie 19. st.
„Jednej tak, aby maxima tvé vůle mohla platit jako princip všeobecného zákonodárství.“	morálka → panská ↘ otrocká
Objekt sám je „věcí o sobě.“	„Bůh je mrtev.“
rozum → teoretický ↘ praktický	nihilista

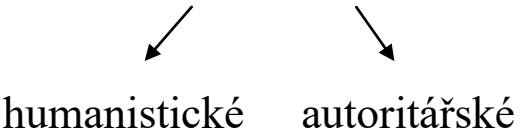
Karl Jaspers

Oldenburg

Erich Fromm

Frankfurt nad Mohanem

existencialismus	neomarxismus
„Církev jsou pro všechny, filosofie pro jedince.“	„Člověk se může spoléhat sám na sebe, nepotřebuje žádných zjevení a žádné církevní autority k tomu, aby věděl, co je dobré a co je zlé.“
4 typy viny	2 typy náboženství
mezní situace	psychoanalýza

Až žáci poskládají skládačku, zkontrolujeme správné znění. Poté zadám **myšlenkovou úlohu**: „Urči, co spojuje tyto osoby.“ (filosofie, Německo, všichni se zabývali etikou a náboženstvím).

Uvědomění:

V rámci seznámení s novým filosofem využijí metodu I. N. S. E. R. T.

Žáci do textu za každou větou či více větami doplní následující znaménka:

- ✓ informaci znám,
- informaci neznám,
- + nová informace,
- ? informaci neznám, ale chci o ní vědět více.

Text bude sloužit jako pracovní list.

Text:

1) Erich Fromm se narodil roku 1900 ve Franfurktu nad Mohanem □ Fromm pocházel z židovské rodiny. Judaismus ho ovlivnil nejen v mládí, ale i v dospělosti na studiích v Heidelbergu □ V Heidelbergu studoval psychologii, sociologii a filosofii □ V roce 1926

studoval v Mnichově psychoanalýzu. □ V roce 1931 dokončil studia doktorátem z psychoanalytické teorie a praxe. □ Fromm přednášel pro veřejnost o náboženství a marxismu. □ V Berlíně si otevřel se svou budoucí manželkou psychoanalytickou praxi. □ V roce 1933 byl Fromm požádán, aby přednesl v Chicagu své teorie. Tato nabídka mu nejspíše zachránila život, jelikož v nacistickém Německu by jako Žid nebyl v bezpečí. □ Fromm pracoval na různých univerzitách po USA. □ Byl oceňován v Německu, USA a Švýcarsku. □ Ačkoli byl vřele přijat veřejností pro své názory a teorie, v odborných kruzích obdivován nebyl.

□ Fromm se zabýval několika teoriemi. První teorií bylo, že člověk je ovlivňován společnostmi a společně jsou ve vztahu. □ Další teorie se týkala osobnosti a charakteru člověka. Rozlišil dvě základní složky osobnosti na temperament a charakter. Temperament je zděděný a představuje hlavní nástroj osobnosti, charakter utváří hodnotový systém. □ Charakter má dva vzorce charakterové orientace. Produktivní orientace charakteru se projevuje láskou a rozumem. Neproduktivní orientace charakteru se rozlišuje na receptivní, vykořisťovatelský, křečkovský a tržní charakter. □ Receptivní charakter značí touhu být milován. Vykořisťovatelský charakter se vyznačuje tím, člověk není schopen využívat své schopnosti a využívá lsti a násilí. Křečkovský charakter se vyznačuje strachem a nedůvěrou ve vnější svět. Tržní charakter je ovlivněn moderní dobou. Člověk se bere jako zboží a prodavač zároveň. □ Tyto vzorce charakterů jsou založeny na dvou procesech: socializace - vytváříme si vztah k druhým a k sobě, máme ochotu, pomáhat, souvisí s produktivním charakterem; asimilace - přisvojujeme si předměty, souvisí s neproduktivním charakterem. □

Další teorií byla teorie lidské potřeby. Člověk má pět hlavních potřeb: potřebu vztažnosti, transcendence, zakořeněnosti, identity a orientačního rámce. □ V dalších svých publikacích se zabývá i náboženstvím. Podporuje náboženství humanistické, které podporuje člověka a rozvíjí ho. Odsuzuje autoritářské, které člověka nutí podřizovat se vyšší moci. □ Odsuzuje západní společnost, o které hovoří jako „nemocné“. □ Velká náboženství odsuzuje, vidí je jako instituce nepodřízené Bohu. Nutí člověka, aby je velebil. □

2) Fromm byl žákem Sigmunda Freuda a věnoval se kulturní psychoanalýzou. Kulturní psychoanalýza se věnuje mezilidským vztahům a tlaku společnosti na člověka. □ Neomarxismus je filosofický směr 20. století. Často se užívá i pojem sociologicko-filosofická koncepce či západní marxismus. Spolu s nedogmatickým a kritickým zaměřením

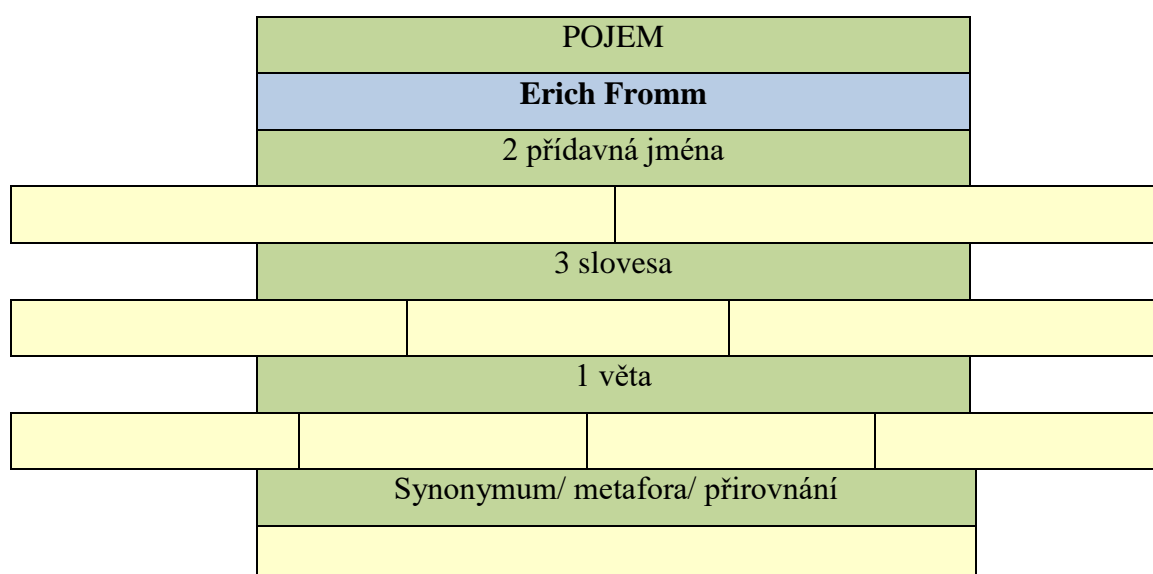
zejména na společnost a antropologickému pojetí. Neomarxismus vychází z psychoanalýzy, později i z existencialismu. Hovoří o deformacích totalitních režimů, ale i moderní režimy, jako kapitalismus. Ten člověka spoutává a omezuje.

3) Díla Ericha Fromma:

- Anatomie lidské destruktivity
- Lidská srdce
- Člověk a psychoanalýza
- Psychoanalýza a náboženství
- Mít, nebo být?

Po přečtení textu žáky a vyznačení značek v jejich textech se budu ptát na věty, jež přináší nové informace a žáci je chtějí rozšířit. Některé informace doplním tuto hodinu dodatečným výkladem, jiné budou obsaženy v dalších vyučovacích hodinách.

V rámci zopakování použiji metodu Pětílístku. Žáci během 3 minut napíší ve 4 krocích informace o Erichu Frommovi.

Reflexe:

Na závěr hodiny použiji metodu SWOT analýzy, která bude sloužit jako reflexe. Žáci si do sešitu obkreslí tabulku z tabule. Do ní napíší silné stránky a slabé stránky tématu, příležitosti a hrozby u toho tématu.

Př. silná stránka - dobře čtivé texty od Fromma; slabá stránka - obtížné učivo; příležitosti - témata aktuálního rázu; hrozby - nepochopení textu.

silné stránky	slabé stránky
příležitosti	hrozby

Žáky budu vyvolávat, aby své nápady napsali na tabuli. Společně zhodnotíme.

Rozloučení se žáky.

Časové rozvržení vyučovací hodiny	
Úvod	3 minuty
Evokace	8 minut
Uvědomění	26 minut
Reflexe	8 minut

2. návrh na dvě vyučovací hodiny

Téma hodiny: Náboženství dle Ericha Fromma

Ročník: IV.

Časová dotace: 90 minut

Počet žáků: max. 20

Místo organizace: třída

Forma výuky: skupinová formy výuky, hromadná forma výuky

Metody výuky:

- slovní:
  - porozumění textu
  - výklad
- pojmová mapa
- práce s textem - úvaha
- skupinová práce - dialog v kruhu
- diskuse
- aktivizující metoda Pětílístek

Pomůcky: tabule a křídly, pracovní listy, papíry A5

Pojmy: humanistické náboženství, autoritářské náboženství

Poznámky k realizaci: Větší třída, aby bylo možné udělat nerušené skupinky v kruzích.

Zařazení do výuky dle RVP GV

Vzdělávací oblast: Člověk a společnost

Vzdělávací obor: Občanský a společenskovední základ

Předmět: Společenskovední seminář

Tematický okruh: Úvod do filosofie a religionistiky

Tematický celek: Filosofie 20. století

Průřezová témata: Multikulturní výchova

Mezipředmětové vztahy: dějepis (historie 20. století)

Výchovně vzdělávací cíle

Žák vysvětlí rozdíl mezi autoritářským a humanistickým náboženstvím.

Žák uvede příklady jednotlivých autoritářských a humanistických náboženství.

Žák monitoruje důvody Frommova rozdělení na autoritářské a humanistické náboženství.

Žák argumentuje ve prospěch určeného typu náboženství.

Žák svými názory zdůvodňuje existenci toho typu náboženství ve světě.

Žák akceptuje názory a myšlenky ostatních členů skupinky.

Klíčové kompetence

k učení: Žák strategicky zpracuje poznatky k tématu.

komunikativní: Žák srozumitelně prezentuje své názory a myšlenky.

občanské: Žák respektuje názory a myšlenky ostatních.

sociální a personální: Žák se rozhoduje na základě vlastního úsudku a aktivně spolupracuje na zadaném úkolu.

Průběh vyučovací hodiny

Úvod: Pozdrav se žáky, sdělím žákům průběh vyučovací hodiny.

Motivace: V rámci motivace žáků a zároveň k zahájení tématu rozdám úryvky z knihy *Psychoanalýza a náboženství* od Ericha Fromma. Úryvky odkrývá Frommův názor na náboženství a jeho dělení. Žáci si přečtou text a zaznamenají si hlavní myšlenky, kterým porozuměli. Po skončení práce žáků si společně pomocí myšlenkové mapy znázorníme na tabuli.

Úryvky:

1.: „...Mezi náboženským kultem a neurózou existuje jeden významný rozdíl, díky němuž kult nabízí člověku mnohem větší uspokojení. Když si představíme, že by pacient neurotickou fixací na otce žil v kultuře, kde je uctívání předků všeobecně praktikováno jako kult, mohl by své pocity sdílet s druhými a necítil by se izolovaný. A právě pocit izolovanosti, oddělenosti od ostatních, je palčivou ránou každé neurózy. Jestliže určitou, třeba sebeiracionálnější orientaci sdílí dostatečně velká masa lidí, jednotlivec získává pocit jednoty s druhými a jistou dávku bezpečí a stability, které neurotické osobě chybějí. Jakákoli nelidská, zlá či iracionální orientace může člověka naplňovat jistým uspokojením, jestliže ji bude zastávat celá skupina. Nejpřesvědčivějším dokladem jsou případy masového šílenství, jichž jsme byli - a stále jsme - svědky. Jakmile se určitý směr, jakkoli by byl iracionální,

dostane ve společnosti k moci, milion lidí v něj raději uvěří, než aby se cítili perzekvováni a izolováni.

Tyto úvahy nás vedou k důležité otázce, která se týká funkce náboženství. Pokud člověk tak snadno sklouzne k primitivnější formě náboženství, nefungují dnešní monoteistická náboženství jako překážka, která ho před takovou regresí zachraňuje? Není víra v Boha pojistkou proti tomu, abychom znovu propadli uctívání předků, totemů a zlatých telat? Skutečně by tomu tak bylo, kdyby se monoteismus podařilo zformovat povahu svých stoupců podle ideálů, které má vepsané ve štítě. Náboženství ale během svých dějin opakovaně podléhalo světské moci a kompromitovalo se s ní. Daleko víc se zajímalo o dogmata než o uplatňování lásky a pokory v každodenním životě. Nedokázalo se světské moci postavit a nemilosrdně a neúnavně ji kritizovat, když porušila ducha náboženského ideálu, a naopak mělo na jeho porušování často podíl... Můžeme náboženství důvěřovat v tom, že reprezentuje náboženské potřeby, anebo tyto potřeby musíme od organizovaného, tradičního náboženství oddělit, abychom zabránili zhroucení naší morální struktury?“ (*Psychoanalýza a náboženství*, 2003, s. 39- 43)

2.: „...Když budeme odpověď na tuto otázku promýšlet, nesmíme zapomínat, že inteligentní rozprava o dané problematice není možná, pokud se budeme zabývat náboženstvím jako takovým namísto toho, abychom rozlišovali mezi různými druhy náboženství a náboženských zkušeností... Zaměřím se na jediný rozdíl, který je ale podle mě nejvýznamnější a který prochází napříč neteistickými a teistickými směry, na rozdíl mezi *autoritářským a humanistickým náboženstvím*. Jaká je podstata autoritářského náboženství? Definice náboženství v Oxfordském slovníku, která si sice klade za cíl vymezit náboženství obecně, vystihuje autoritářské náboženství celkem přesně: „Náboženství je uznání člověka, že jistá vyšší, neviditelná moc řídí jeho osud a má právo, aby ji poslouchal, respektoval a uctíval.“ U autoritářského náboženství je důraz položen na vědomí, že člověka řídí vyšší síla sídlící mimo něj. Tento fakt sám ale autoritářské náboženství nezakládá. Jeho základem je představa, že tato síla, vzhledem ke své moci nad člověkem, má *právo* na poslušnost, respekt a uctívání. Příčinou uctívání, poslušnosti a respektu zde nejsou mravní vlastnosti božstva, ani láska či spravedlnost, nýbrž skutečnost, že má nad lidmi moc, že je ovládá. Dále to ukazuje, že vyšší síla má právo si uctívání na člověku vynucovat a že nedostatečná poslušnost a úcta znamenají hřích... Autoritářské náboženství často vytyčuje ideál, který je natolik abstraktní a vzdálený, že nemá takřka žádnou souvislost se skutečným životem skutečných lidí. Pro ideály jako posmrtný život nebo budoucnost lidstva je občas nutné obětovat vše.

Humanistické náboženství se naopak soustředí kolem člověka a jeho sil. Člověk musí rozvíjet své rozumové schopnosti, aby pochopil sám sebe, své vztahy k druhým a své postavení ve vesmíru. Musí poznat pravdu i z hlediska svých omezení i svých možností. Musí rozvíjet svoji schopnost milovat druhé i sebe sama a prožívat solidaritu všech živých bytostí. Musí mít zásady a pravidla, které ho k tomuto cíli povedou. Rozdíl mezi autoritářským a humanistickým přístupem nejen prochází napříč různými náboženstvími, ale může existovat i v rámci jednoho náboženství.“ (*Psychoanalýza a náboženství*, 2003, s. 44 - 48)

Žáci si nejprve přečtou úryvky. V průběhu čtení si do pracovního listu zapíší podstatné informace a hlavní myšlenky autora.

Pracovní list - Náboženská teorie Ericha Fromma

1) Přečti si úryvky a vypiš si hlavní myšlenky textu.

1. úryvek:

.....
.....
.....
.....

2. úryvek:

.....
.....
.....
.....

2) Napiš, které typy náboženství Erich Fromm rozlišuje:

..... náboženství X .....náboženství

3) Popřemýšlej a napiš, která světová náboženství patří do typologie náboženství dle Fromma, viz předchozí úloha.

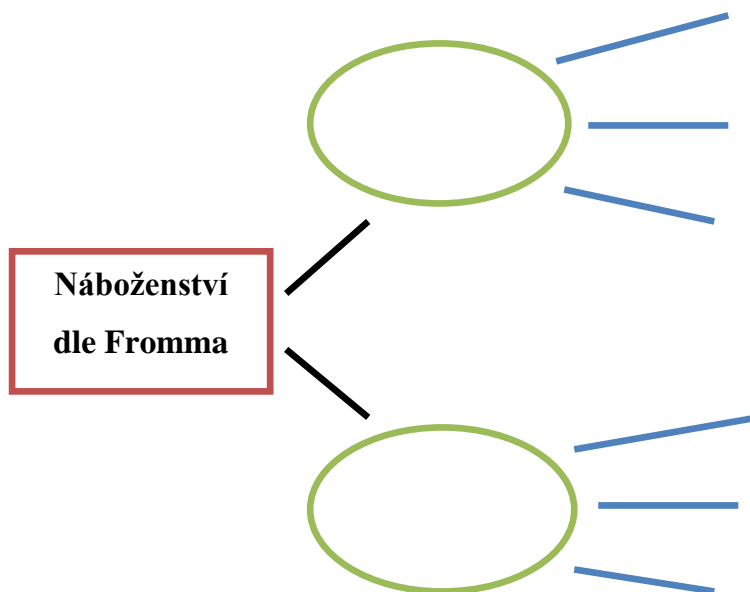
Pracovní list - Náboženská teorie Ericha Fromma

4) Popiš, jakou funkci má autoritářské náboženství pro člověka.

5) Popiš, jakou funkci má humanistické náboženství pro člověka.

6) Na základě úryvků zdůvodni, proč se lidé uchylují k víře.

7) Vytvoř pojmovou mapu na Frommovu náboženskou typologii

2. strana

Expozice:

1) Doplňující výklad:

- západní kultura je „nemocná“ -> orientace na konzumní život
- náš život není šťastný, technologie nám život nenaplní -> náboženství tedy představuje místo, kde nalézt odpovědi a úkryt před vnějším světem
- náboženská zkušenost - střet s duchovnem -> každý ji vnímáme jinak (např. láska, pokora,

vnitřní stabilita aj.)

- Fromm poukazoval na vztah mezi náboženstvím a psychoanalýzou - každý z nás dodržuje nějaké rituály - ať už individuální nebo kolektivní

2) Krátká úvaha

Žáci napíší v cca 10 minutách krátkou úvahu nad citátem: „Člověk se může spoléhat sám na sebe, nepotřebuje žádných zjevení a žádné církevní autority k tomu, aby věděl, co je dobré a co je zlé.“ (Psychoanalýza a náboženství, 2003)

Pomocné otázky: Jaký máš názor na tento citát? Jak vnímáš náboženství a církev? Je podle tebe náboženství ve světě přínosné? Zaujímá v Tvém žebříčku hodnot náboženství velkou roli? Myslíš si, že Ti víra pomáhá v důležitých rozhodnutích? Zastáváš názor, že je důležité o víře mluvit veřejně?

Úvaha bude po skončení práce žáků vybrána, ale nehodnocena. Bude to přínosné pro mě, abych věděla, jaké názory u žáků panují. Úvahy budou přínosné v rámci diagnostiky. Budu zjišťovat, zda žáci své názory projevily i v další části semináře, tedy v kruhovém dialogu a následné diskusi. Dále, zda je toto téma a jeho didaktické uchopení přínosné pro žáky.

Fixace:

1) Skládanka

Žáci si v rámci fixace zopakují náboženské teorie filosofů. Ve skládance si upevní jak znalosti o předešlých filosofech, tak i o Erichu Frommovi. Žáci dostanou tuto nevyplněnou tabulku, kde budou dosazovat jména do příslušných odvětví filosofie a zároveň jejich teorie o náboženství.

		Antická filosofie			

		Středověká filosofie		
		Renesanční filosofie		
		Racionalismus	Osvícenství	
		Německá klasičká filosofie	Pozitivismus	
		Iracionální proud 19. st.		
		Existencialismus		
		Filosofie 20. století		

Tabulka s pojmy na vystřihání:

Milétská škola	Elejská škola	sofisté	Thomas Moore	Pythagoras
daimonion	Jedná se o hlas svědomí, jenž nazývá hlasem Božím.	Bůh je prvním hybatelem věcí, ale dále nezasahuje.	Niccolo Machiavelli	Xenofanés
bytí nedokonalé (my), dokonalé (Bůh)	5 důkazů boží existence	Lidé si vytvořili Boha jako dozorce a v případě provinění trestal.	G. W. Leibnitz	Kritias
Bohové jsou nesmrtelní, ale mají lidské vlastnosti.	Jen obec boží bude spasena.	Bůh je nejvyšší bytí, pravda, dobro a láska.	Voltaire	Sókratés
Ospravedlňuje Boha, že existuje zlo.	Bůh dal člověku svobodu a ten začal páchat zlo.	Bůh stvořil svět, ale dál nezasahuje.	Immanuel Kant	Aristoteles
Na základě rozumu lze předpokládat, že je Bůh nesmrtelný.	Jedním ze stádií vývoje člověka je stádium teologické.	„Bůh je mrtev.“	Auguste Comte	Svatý Augustin
Teologické odložení etického.	Jednou ze čtyř vin je vina metafyzická.	ateistický existencialismus	Fridrich Nietzsche	Tomáš Akvinský
Náboženství má být svobodné a má se vyvíjet stejně jako věda.	Boha poznáme pouze „skokem víry“.	Náboženskou zkušenost každý zažívá jinak.	Karel Jaspers	Søren Kierkegaard
náboženský řád v Krotónu	učitel Alexandra Velikého	Stát potřebuje náboženství z praktických politických důvodů.	Jean Paul Sarter	Tomáš G. Masaryk

V utopickém státě je přítomna nábož. tolerance, ale nesmí tu být ateismus.	deismus		Erich Fromm
--	---------	--	--------------------

2) Druhou částí ve fixační fázi výuky budou diskusní metody.

Jako první diskusní metoda bude **dialog v kruhu**. Žáci utvoří skupinky na základě náhodného rozřazení (různé principy: první, druhý, třetí či čtvrtý, anebo papírky s číslem skupinky). Dohromady by měly být utvořeny 4 skupinky cca po 4-5 žácích. První skupinka bude hájit zájmy autoritářského náboženství, druhá skupinka bude hájit humanistické náboženství, třetí skupinka si připraví argumenty, proč se nepřiklánět k humanistickému náboženství a čtvrtá skupinka bude vytvářet argumenty, proč se nepřiklánět k autoritářskému náboženství. Při vymýšlení argumentů mohou žákům pomoci i krátké úvahy, které napsali. V argumentech se budou soustředit na základní otázky: proč je zrovna tento typ náboženství ve světě prospěšný, jaký má vliv na lidi, co u člověka rozvíjí, proč jsou lidé věrni k těmto náboženstvím, co u nich mohou nalézt za uspokojení, co je nevýhodné u těchto typů náboženství atd. Dialog v kruhu bude probíhat tak, že každý žák se postupně vyjadřuje k tématu. Dialog končí, až žádný žák nebude mít co dodat. Vedoucí skupinky, kterého si sama skupinka zvolí, bude myšlenky žáků zapisovat pro budoucí diskusi. Učitel skupinky obchází a kontroluje, zda se všichni žáci vyjadřují. Předpokládaná doba dialogu v kruhu je cca 15 minut.

Poslední částí fixační fáze výuky bude **diskuse** ve formě soudu. Ve třídě se vytvoří dvě debatní skupiny. Z původních 4 skupinek se vždy vyčlení jejich mluvčí. V první debatní skupině budou tedy 2 zástupci, v druhé debatní skupině taktéž. Na jedné straně bude skupina, co hájí autoritářské náboženství a co vyjadřuje negativa u humanistického náboženství. Na druhé straně bude skupina, co hájí humanistické náboženství a co předkládá nevýhody autoritářského náboženství. Zbytek žáků se přemístí na stranu třídy a budou tvořit porotu, kde každý je sám za sebe. Každý žák alias porotce bude bedlivě poslouchat všechny argumenty či si je zapisovat, aby mohl na konci diskuse provést závěrečné rozhodnutí. V rámci debatní skupiny se mluvčí mezi sebou v rámci cca 5 minut dohodnou, které argumenty budou hlavní a kterými skupina začne a argumenty, které budou doplňující

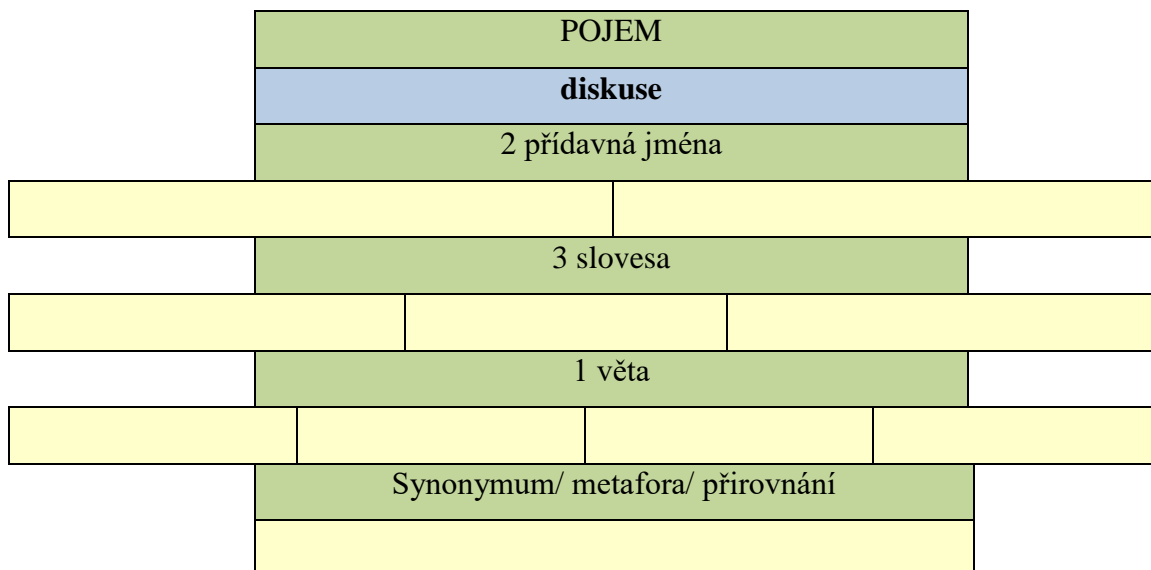
v případě vyvrcholené diskuse. Hodem mince se rozhodne, která debatní skupina zahájí diskusi. Mluvčí debatní skupiny přednesou své argumenty a návrhy druhé debatní skupině. Po uvedení všech hlavních argumentů se dojde do vyvrcholení diskuse. Mluvčí debatních skupin se budou doplňujícími argumenty přesvědčovat, že jejich argumenty jsou ty správné. Po skončení diskuse bude dán prostor na dodatečné otázky porotců k mluvčím stran. Poté anonymně porotci na papírky napíší buď písmeno A nebo H, tedy zda se přiklání ve prospěch autoritářského nebo humanistického náboženství. Počet hlasů bude učitelem sečten a vyhlásí se výsledek. Učitel v průběhu vše sleduje a dohlíží, aby byl při diskusi zachován klid. Tato diskuse bude sloužit jako důkaz pro žáky, že každý se můžeme rozhodovat jinak a to v různých oblastech života, jako například v náboženství.

Těmito diskusemi se u žáků docílí uvědomění si významu náboženské a názorové tolerance.

Závěr:

V rámci zopakování použijí metodu Pětílístku. Žáci během 3 minut napíší ve 4 krocích informace o přínosu diskuse.

REFLEXE DISKUSE

Rozloučení se žáky.

Časové rozvržení vyučovací hodiny	
Úvod	2 minuty
Motivace	25 minut
Expozice	20 minut
Fixace	38 minut
Reflexe + závěr	5 minut

3. návrh na vyučovací hodinu

Téma hodiny: Psychoanalytická teorie Ericha Fromma

Ročník: IV.

Časová dotace: 45 minut

Počet žáků: max. 20

Místo organizace: třída

Forma výuky: skupinová formy výuky

Metody výuky:

- stanoviště
  - práce s pracovním listem
  - porozumění textu
  - práce s textem
  - aktivizující metody - křížovka, pojmová mapa
- řízený rozhovor

Pomůcky: psací potřeby, pracovní listy, pomůcky na stanovištích

Pojmy: osobnost, charakter, neproduktivní orientace, produktivní orientace, asimilace, zespolečenštění, receptivní orientace, orientace vykořisťovatelská, tržní orientace, křečkovská orientace

Poznámky k realizaci: Větší třída, aby bylo možné udělat 7 stanovišť.

Zařazení do výuky dle RVP GV

Vzdělávací oblast: Člověk a společnost

Vzdělávací obor: Občanský a společenskovední základ

Předmět: Společenskovední seminář

Tematický okruh: Úvod do filosofie a religionistiky

Tematický celek: Filosofie 20. století

Průřezová témata: Osobnostní a sociální výchova

Mezipředmětové vztahy: výchova ke zdraví (Vztahy mezi lidmi a formy soužití)

Výchovně vzdělávací cíle

Žák vyjmenuje jednotlivé typy charakterů.

Žák uvede rozdíly mezi jednotlivými orientacemi.

Žák rozliší a specifikuje životní procesy asimilace a zespolečenštění.

3. stanoviště

Lidé tohoto typu mají málo důvěry v něco nového, co by mohli získat z okolního světa. Jejich pocit bezpečí je založen na hromadění a spoření, jako hrozbu však pocítují, mají-li něco vydat. Obrňují se ochranným valem, přičemž jejich hlavním cílem je dostat co možná nejvíce za hradby a pokud možno co nejméně vydat. Lakotí s penězi a materiálními hodnotami stejně jako s city a myšlenkami. (*Člověk a psychoanalýza, 1997*)

- Úkoly: 1. Vyberte, o jaký typ orientace se jedná. Křečkovská/ vykořisťovatelská/ tržní
2. Popřemýšlejte a uveďte, jak se tento člověk bude chovat ve vztahu.
  3. Popřemýšlejte a uveďte, jak bude přistupovat ke svým kolegům a své práci.
  4. Promyslete, jak tento člověk působí navenek.

4. stanoviště

Tento charakter je určován mocí trhu. Vše určuje trh a udává cenu věcí. Stejně je to i s tržním charakterem. Cílem skupiny lidí této orientace je mít úspěch a profit za své nabízené služby. Ačkoli tito lidé mají odborné znalosti k provádění své práce, jejich lidské vlastnosti tomu ne vždy odpovídají. Svou osobnost zpeněžují jako cenné zboží a své služby distribuují jako prodavači. Rozhodujícím faktorem pro úspěch je okouzlivá osobnost. Pokud tito lidé nejsou schopni okouzlit své zaměstnance či klienty, těžko mohou ve světě volného trhu prorazit. (*Člověk a psychoanalýza, 1997*)

- Úkoly: 1. Vyberte, o jaký typ orientace se jedná. Křečkovská/ vykořisťovatelská/ tržní
2. Popřemýšlejte a uveďte, jak se tento člověk bude chovat ve vztahu.
  3. Popřemýšlejte a uveďte, jak bude přistupovat ke svým kolegům a své práci.
  4. Promyslete, jak tento člověk působí navenek.
  5. Zamysli se a napiš, jakým prostřednictvím se tento charakter setkává s tímto vzorem chování.

5. stanoviště

Úkol: Přiřaď jednotlivé vlastnosti k daným typům charakterů.

1. Tržní charakter	egocentrický	impulzivní
2. Vykořisťovatelský charakter	praktický	bez smyslu pro hodnoty
3. Křečkovský charakter	přijímající	zbabělý
4. Receptivní charakter	oddaný	rozhazovačný
	hrdý	opatrný

cílevědomý	parazitní
bojácný	agresivní
arogantní	vyrovnaný
podřízený	skromný
rezervovaný	sebejistý
beztaktní	věrný
pořádný	optimistický
společenský	experimentující
impulzivní	sentimentální
bez smyslu pro hodnoty	inteligentní

6. stanovíště

Tuto produktivitu Fromm označuje jako *biofilii*. Biofilie je vášnivá láska k životu a k všemu živému. Tento člověk prožívá svůj život naplno. Dobrodružství života je mottem. Chce poznávat nové a nepoznané než se utápět v minulosti. Ve svém životě uplatňuje vášní, lásku a rozumem.

Produktivní orientace znamená schopnost člověka sebrat veškeré síly a uskutečnit různé příležitosti a možnosti reálnými. Produktivní člověk je propojený se svými schopnostmi. Nikterak své schopnosti neskrývá a je plně odhodlán je využít.

Schopnost využívat své produktivní síly je jeho mocí a neschopnost je využít je jeho nemohoucností. U koho tyto síly chybí, tak touží jen po ovládnutí druhých. Pak se jejich silou stává nadvláda.

Produktivní orientace je zprostředkovávána produktivním myšlením a produktivní láskou. Produktivní láska a rozum jsou odlišné než to, co se láskou a rozumem nazývá. Produktivní láskou se rozumí péče, odpovědnost, porozumění a úcta. Láska mezi matkou a dítětem, mateřská láska, je nejproduktivnějším druhem produktivní lásky. Cílem produktivního rozumu je uvést člověka do vztahu s věcmi, pochopit je a rozumět jim.

Úkoly: Zakroužkuj správné tvrzení

1. Produktivita člověka se nazývá biofobií.	ANO/NE
2. Produktivní orientace se opírá o vlastní síly člověka.	ANO/NE
3. V produktivním životě se uplatňuje láska, nenávist a rozum.	ANO/NE
4. Produktivní charakter se v případě nevyužití sil nezmění.	ANO/NE

5. Produktivní orientace je vyjádřena produktivní láskou a myšlením. ANO/NE
6. Nejproduktivnější láskou je láska mateřská. ANO/NE
7. Cílem produktivního myšlení je poznat povrch věcí. ANO/NE
8. Produktivní láskou se myslí vlastnění druhého a jeho ovládní. ANO/NE

7. stanovíště

Úkol: Doplň správně slova do textu.

Člověk se dostává do vztahu se světem prostřednictvím dvěma životních procesů: ..... a ..... Asimilační proces spočívá v ..... si věci a asimilací s nimi. Proces asimilace pojednává o základních typech ..... Proces zespolečenštění souvisí se vztahy s ..... Rozlišují se tři druhy vztahů: ..... vztah, ... vztah a ..... Symbiotický vztah představuje .....mezi lidmi, jenž ztrácí svou nezávislost. Jelikož se cítí být jako osamělí v nebezpečí, raději jsou v symbióze s jinými. Jedná se o ..... úniku. Symbiotický vztah se dělí na několik ..... a všechny představují ..... První formou je ..... Tento proces zahrnuje zřeknutí se svého ..... a přimknutí k jinému. Další formou je ..... Cílem této formy je někoho vlastnit a udělat z něho bezcenného a bezvýznamného člověka. Poslední formou je ..... Jedná se o stav ničivosti. Cílem této formy je ..... jiné osoby a zachránit si tak svůj život. Tato forma vychází z ..... života.

neprožitého	lidmi	masochismus
asimilace		láska
	zespolečenštění	
osvojování	symbiotický	destruktivní
	charakteru	
zničit	JÁ	neproduktivitu
	destruktivita	
	mechanismus	sadismus
forem		spojení

Pracovní list:

Pracovní list - Psychoanalytická teorie Ericha Fromma

jméno:

třída:

1. stanoviště:

Erich Fromm popsal několik typů základních charakterů člověka. Jedním z těchto typů, jinak nazývaných i orientací, je ..... orientace. Jedná se o charakter, kdy člověk očekává pramen všeho dobra (láska, vědění, prožitek) zvnějšku. Tento charakter se vyznačuje oddaností a bezcharakterností. Ve všech aspektech života se podřizuje.

2. stanoviště:

Lidé tohoto typu mají málo důvěry v něco nového, co by mohli získat z okolního světa. Jejich pocit bezpečí je založen na hromadění a spoření, jako hrozbu však pociťují, mají-li něco vydat. Obrňují se ochranným valem, přičemž jejich hlavním cílem je dostat co možná nejvíce za hradby a pokud možno co nejméně vydat. Lakotí s penězi a materiálními hodnotami stejně jako s city a myšlenkami. (*Člověk a psychoanalýza, 1997*)

Úkoly: 1.

2.

3.

4.

3. stanoviště

Lidé tohoto typu mají málo důvěry v něco nového, co by mohli získat z okolního světa. Jejich pocit bezpečí je založen na hromadění a spoření, jako hrozbu však pociťují, mají-li něco vydat. Obrňují se ochranným valem, přičemž jejich hlavním cílem je dostat co možná nejvíce za hradby a pokud možno co nejméně vydat. Lakotí s penězi a materiálními hodnotami stejně jako s city a myšlenkami. (*Člověk a psychoanalýza, 1997*)

Úkoly: 1.

2.

3.

4.

4. stanoviště:

Tento charakter je určován mocí trhu. Vše určuje trh a udává cenu věcí. Stejně je to i s tržním charakterem. Cílem skupiny lidí této orientace je mít úspěch a profit za své

nabízené služby. Ačkoli tito lidé mají odborné znalosti k provádění své práce, jejich lidské vlastnosti tomu ne vždy odpovídají. Svou osobnost zpeněžují jako cenné zboží a své služby distribuují jako prodavači. Rozhodujícím faktorem pro úspěch je okouzující osobnost. Pokud tito lidé nejsou schopni okouzlit své zaměstnance či klienty, těžko mohou ve světě volného trhu prorazit. (*Člověk a psychoanalýza, 1997*)

Úkoly: 1.

2.

3.

4.

5.

5. stanoviště:

Úkol: K jednotlivým charakterům přiřaď jejich typické vlastnosti.

Tržní charakter	Vykořisťovatelský charakter	Receptivní charakter	Křečkovský charakter

6. stanoviště:

Úkoly: Zakroužkuj správné tvrzení

1. Produktivita člověka se nazývá biofobií.	ANO/NE
2. Produktivní orientace se opírá o vlastní síly člověka.	ANO/NE
3. V produktivním životě se uplatňuje láska, nenávisť a rozum.	ANO/NE
4. Produktivní charakter se v případě nevyužití sil nezmění.	ANO/NE
5. Produktivní orientace je vyjádřena produktivní láskou a myšlením.	ANO/NE
6. Nejproduktivnější láskou je láska mateřská.	ANO/NE
7. Cílem produktivního myšlení je poznat povrch věcí.	ANO/NE
8. Produktivní láskou se myslí vlastnění druhého a jeho ovládnutí.	ANO/NE

7. stanovisko:

Člověk se dostává do vztahu se světem prostřednictvím dvěma životních procesů: ..... a ..... Asimilační proces spočívá v ..... si věcí a asimilací s nimi. Proces asimilace pojednává o základních typech ..... Proces zespolečnění souvisí se vztahy s ..... Rozlišují se tři druhy vztahů: ..... vztah, ... vztah a ..... Symbiotický vztah představuje ..... mezi lidmi, jenž ztrácí svou nezávislost. Jelikož se cítí být jako osamělý v nebezpečí, raději jsou v symbióze s jinými. Jedná se o ..... úniku. Symbiotický vztah se dělí na několik ..... a všechny představují ..... První formou je ..... Tento proces zahrnuje zřeknutí se svého ..... a přimknutí k jinému. Další formou je ..... Cílem této formy je někoho vlastnit a udělat z něho bezcenného a bezvýznamného člověka. Poslední formou je ..... Jedná se o stav ničivosti. Cílem této formy je ..... Jiné osoby a zachránit si tak svůj život. Tato forma vychází z ..... života.

8. úkol:

Vytvoř pojmovou mapu na náboženskou a psychoanalytickou teorii E. Fromma

Po dokončení úkolů se žáky společně zkontrolujeme správné odpovědi.

Fixace: V rámci fixace učiva použijí metodu pojmové mapy. Žáci si na volné místo v pracovních listech nakreslí pojmovou mapu na psychoanalytickou teorii a náboženskou teorii Ericha Fromma. Pojmová mapa pomůže žákům utvrdit si nové poznatky a zároveň si ucelovat pyramidu poznatků o Erichu Frommovi.

Závěr: Na závěr hodiny se žáků zeptám, jak se jim na stanovištích pracovalo. Společně tak zreflektujeme výukové metody použité ve vyučovací hodině.

Rozloučení se žáky.

Časové rozvržení vyučovací hodiny	
Úvod	2 minuty
Motivace + expozice	37 minut
Fixace	4 minuty
Reflexe + závěr	2 minuty

4. návrh na vyučovací hodinu

Téma hodiny: Lidská destruktivita a etika dle Fromma

Ročník: IV.

Časová dotace: 90 minut

Počet žáků: max. 20

Místo organizace: třída

Forma výuky: skupinová formy výuky

Metody výuky:

- skupinová práce - tvorba filosofického plakátu
  - práce s textem
  - aktivizující metoda - tvorba plakátu

Pomůcky: psací potřeby, prázdné papíry A3, vytištěné kapitoly a obrázky

Pojmy: maligní agrese, benigní agrese, destruktivita, humanistická etika, autoritářská etika, svědomí

Poznámky k realizaci: -

Zařazení do výuky dle RVP GV

Vzdělávací oblast: Člověk a společnost

Vzdělávací obor: Občanský a společenskovední základ

Předmět: Společenskovední seminář

Tematický okruh: Úvod do filosofie a religionistiky

Tematický celek: Filosofie 20. století

Průřezová témata: -

Mezipředmětové vztahy: -

Výchovně vzdělávací cíle

Žák popíše hlavní myšlenky textu.

Žák definuje základní pojmy zadaného teoretického celku.

Žák se podílí na vymýšlení konceptu filosofického plakátu.

Žák se aktivně zapojuje do tvorby filosofického plakátu.

Žák vnímá rozdílné tempo práce svých spolužáků.

Žák toleruje rozdílnost názorů u spolužáků své skupiny.

Klíčové kompetence

k učení: Žák aktivně a strategicky zpracuje nové poznatky k tématu.

komunikativní: Žák srozumitelně komunikuje se svými spolužáky nad zadaným úkolem.

občanské: Žák respektuje názory a myšlenky spolužáků.

sociální a personální: Žák aktivně spolupracuje na zadaném úkolu se svými spolužáky.

k podnikavosti: Žák využívá dostupné informace a materiály k realizaci aktivity.

Průběh dvou vyučovacích hodin

Úvod: Pozdrav se žáky, sdělím žákům průběh vyučovací hodiny.

Motivace: Žákům budou sděleny pokyny k jejich aktivní práci. Motivací bude vystavení jejich filosofického plakátu na chodbě školy, a tedy uznání ostatních za jejich aktivní práci v hodinách společenskovedního semináře. Práci učitel oznámkuje.

Expozice: V rámci expozice budou žáci rozděleni do 4 skupin po max. 5. Cílem dvouhodinového semináře bude vytvoření filosofického plakátu na zadané téma. Žáci dostanou k dispozici úryvky z kapitol z knih *Anatomie lidské destruktivity* a *Člověk a psychoanalýza* a obrázky ilustrující přední strany knih či fotku Ericha Fromma. Na základě úryvků žáci zpracují filosofický plakát, který bude obsahovat hlavní motto či citát Ericha Fromma. Dále hlavní myšlenky Ericha Fromma na dané téma. V rámci plakátu žáci dále vytvoří pojmovou mapu či obrázek/karikaturu vystihující dané téma. Limit na vytvoření filosofického plakátu je 90 minut.

Skupinky: Téma 1. skupinky - benigní agrese

Téma 2. skupinky - maligní agrese

Téma 3. skupinky - humanistická etika

Téma 4. skupinky - autoritářská etika

Fixace: V závěru filosofického plakátu doplní text filosofickými otázkami pro zamyšlení veřejnosti. Tyto otázky budou sloužit jako upevnění jejich nově získaných znalostí.

Skupinky si hlavní myšlenky všech témat zapíší do sešitu jako zápis.

Závěr: Na konci dvouhodinové vyučovací jednotky budou žáky předloženy finální filosofické plakáty. V rámci třídy může proběhnout anonymní anketa, jaký plakát je

nejzdařilejší.

Poznámka: Filosofické plakáty budou vystaveny na chodbě školy.

Časové rozvržení vyučovací hodiny	
Úvod	2 minuty
Motivace	3 minuty
Expozice	70 minut
Fixace	10 minut
Závěr	5 minut

Závěr

Cílem této diplomové práce bylo představit filosofické úvahy Ericha Fromma na teorii člověka, dobra, zla, náboženství a názorové tolerance a zároveň představit koncepci vlastních příprav na inovativní výuku tohoto tématu.

Prvním pojednáním diplomové práce byl životopis představitele tohoto tématu, Ericha Fromma. Erich Fromm byl významným představitelem filosofie dvacátého století. Jeho oblast působnosti sahá do několika psychologických a filosofických proudů. Přesto mohu uvést, že byl významným představitelem psychoanalýzy a neomarxismu. V kapitole se můžete dočíst o různých vlivech, které ovlivnily jeho osobnost. Prvním důležitým činitelem tvorby jeho osobnosti byla židovská víra. Ačkoli ho judaismus provázel po celý život a často o náboženství napsal nespočet publikací, po studiích se rozhodnul změnit svou životní praxi z judaismu na ateistický humanismus. Nechtěl mít na své životní dráze vliv náboženství a tak se od něj oprostil. Životní dráha Ericha Fromma tak prolínala různá odvětví psychologie a filosofie. Jeho působení na různých institucích světa a ovace veřejnosti na jeho celoživotní práci nám dokazují jeho nemalý vliv na filosofii 20. století.

Druhá kapitola je jednou z nejdůležitějších kapitol této diplomové práce. Jejím cílem bylo nejenom poukázat na vliv psychoanalýzy pro pacienta, ale taktéž na charakterovou konstituci člověka. Erich Fromm ve své knize *Člověk a psychoanalýza* pojednává o vlivu lidského charakteru na chování a působnost člověka. V nynější kapitole jsem se tedy pokusila nastínit Frommovu charakterovou studii a vysvětlit její aspekty. Při četbě části tohoto textu narazíte na základní členění neproduktivních a produktivních charakterových orientací. Nutno dodat, že součástí této kapitoly je taktéž pojednání o životních procesech, díky kterým se dostáváme do vztahu s věcmi a do vztahu s lidmi. Tyto procesy jsou navzájem propojené a taktéž se podílí na tvorbě našeho charakteru.

Ve třetí kapitole pojednávám o schopnosti vnímat dobro a zlo. Popisuji, jak už v útlém dětství jsme schopni si vybírat dobře či špatně jen na základě reakce druhých. Avšak tuto schopnost volit dobro a zlo ztrácíme pod vidinou možného úspěchu. V případě, že nejsme schopni nejenom volit dobro, ale také jej konat, stáváme se oddaným otrokem vnější autority. Zaslepeností vnější autoritou se pak i naše svědomí stává poddajné a definitivně se tak ztrácíme v procesu umění žít. Toto pojetí autoritářství Fromm nazývá autoritářskou etikou. Proti tomu zde stojí humanistická etika, jež je založena na produktivní činnosti člověka.

Díky lásce, odvaze a schopnosti rozeznat dobro, nepromrháme svůj život v zaslepenosti a strachu před vnější autoritou. Prostřednictvím svého produktivního života jsme schopni dát svému životu a svému svědomí smysl a v důsledku toho pak volíme a konáme dobro.

Čtvrtá kapitola popisuje zlo člověka. Záměrem této kapitoly bylo poukázat na formy zla. V předešlé kapitole bylo popisováno jak zlo, tak i dobro. V této pouze zlo ve formě agrese a násilí. Fromm popisuje lidskou destruktivitu na základě agrese. Uvádí, že existují dvě hlavní formy agrese, a to benigní a maligní. Benigní agrese se vyznačuje obrannou agresí na vyvolané podněty a představuje vzniklou reakci člověka na nebezpečí. Obranná agrese se děje jen na základě nebezpečí a hlavním cílem je zachovat si svůj život. Vyvoláním benigní agrese se člověk pouze brání, a když nebezpečí pomine, agresivita se vytrácí. U maligní agrese je tomu jinak. Maligní agrese se projevuje nutkáním ničit druhé. Není to tedy vyvolaná reakce na nebezpečí. Maligní agrese zahrnuje největší agresi - destruktivitu. Tato největší agrese je spolu se sadismem vyvolána naším charakterem. V této části textu byl tak kladen důraz na popsání různých forem agresí a zároveň i na provázanost nejtěžších typů agresí s charakterem.

V páté kapitole jsem popsala názor Ericha Fromma na náboženství. Náboženství je dle něj jakýkoli systém myšlení a jednání sdílený skupinou lidí, který poskytuje jednotlivci rámec pro orientaci a předmět uctívání. V kapitole vysvětluji, co je to náboženská zkušenost a že její vnímání je u každého člověka jiné. Podle Fromma není důležité zabývat se samotnými náboženstvími, ale jeho hlavními druhy - autoritářským a humanistickým náboženstvím. V kapitole jsem objasnila hlavní rozdíly mezi těmito dvěma druhy náboženství.

Šestá kapitola popisuje názorovou toleranci. Hlavním záměrem této kapitoly je nastínit postavení člověka ve světě. S postavením člověka a jeho lidskou přirozeností se otevírá i jeho svoboda. V této části textu jsem se zaměřila na svobodu vyjadřováním a myšlením člověka.

Poslední kapitola mé diplomové práce obsahuje vlastní koncepci příprav na výuku tématu Erich Fromm a jeho pojetí dobra, zla, náboženství a názorové tolerance. Záměrem této praktické části bylo vytvořit sadu příprav pro inovativní výuku filosofie, přesněji se zaměřením na téma diplomové práce. Praktická část obsahuje 4 přípravy s rozličnými výukovými metodami. Cílem samotných příprav bylo dosáhnout aktivního přístupu žáků k tématu a samotné filosofii. První příprava je zaměřená na obecné seznámení s filosofem Erichem Frommem. Tuto přípravu jsem zařadila do povinného předmětu společenských věd.

Zbylé přípravy byly vytvořeny s rozšiřujícími informacemi o teoriích Ericha Fromma. Tuto sadu příprav jsem zvolila zařadit do povinně volitelného předmětu společenskovedního semináře. Přípravy jsou zaměřeny na detailní informace o teoriích Ericha Fromma z psychoanalýzy, náboženství a tolerance, lidské destruktivity a etiky. Vzhledem k náročnosti tématu jsem zvolila zařazení do společenskovedního semináře pro budoucí maturanty z předmětu společenských věd.

Prameny a literatura

Tištěná literatura

BRÁZDA, Radim a Martin DRNEK. *Společenské vědy pro střední školy*. Brno: Didaktis, c2011. ISBN 978-80-7358-175-6.

DRAPELA, Victor J. *Přehled teorií osobnosti*. 4. vyd. Praha: Portál, 2003. 175 s. : il. ISBN 80-7178-766-3.

FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997. ISBN 80-7106-232-4.

FROMM, Erich. *Budete jako bohové: radikální interpretace Starého zákona a jeho tradice*. Praha: Lidové nakladatelství, 1993. Edice 21. ISBN 80-7106-075-5.

FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 2. dopl. vyd. Praha: Aurora, 1997. ISBN 80-85974-18-5.

FROMM, Erich. *Lidské srdce*. Praha: Nakladatelství Josefa Šimona, 1996. Český klub. ISBN 80-85637-28-6.

FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. Praha: Aurora, 2001. ISBN 80-7299-036-5.

FROMM, Erich. *Umění být*. Praha: Naše vojsko, 1994. ISBN 80-206-0225-9.

FROMM, Erich. *Umění milovat*. Přeložil Jan VINAŘ. Praha: Nakladatelství Josefa Šimona, 1996. Český klub. ISBN 80-85637-26-X.

FROMM, Erich. *Umění naslouchat*. Praha: Aurora, 2000. ISBN 80-85974-85-1.

FROMM, Erich. *Psychoanalýza a náboženství*. Praha: Aurora, 2003. ISBN 80-7299-066-7.

FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. Praha: Naše vojsko, 1993. ISBN 80-206-0290-9.

FUNK, Rainer. *Erich Fromm*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994. ISBN 80-7106-086-0.

MAŇÁK, Josef a Vlastimil ŠVEC. *Výukové metody*. Brno: Paido, 2003. ISBN 80-7315-039-5.

OBST, Otto. *Obecná didaktika*. 2. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2017. ISBN 978-80-244-5141-1.

SOUDKOVÁ, Miluše. *Významné postavy americké psychologie*. Brno: Doplněk, 2009. ISBN 978-80-7239-241-4.

Internetové zdroje

BALADA, Jan. *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia: RVP G*. Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze, c2007. ISBN 978-80-87000-11-3.

Erich Fromm. *Erich Fromm online* [online]. [cit. 2020-06-30]. Dostupné z: <https://fromm-online.org/>.

Friedrich Nietzsche. *Moudrosti.cz* [online]. [cit. 2020-06-30]. Dostupné z: <https://www.moudrosti.cz/friedrich-nietzsche>.

CHELIOTIS, Leonidas K. Violence and narcissism: a Frommian perspective destructiveness under authoritarianism. *Canadian Journal of Sociology* [online]. 2011, **36**(36), 25 [cit. 2020-07-08]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/228154812_Violence_and_Narcissism_A_Frommian_Perspective_on_Destructiveness_Under_Authoritarianism.

Immanuel Kant. *Reflex* [online]. 2004 [cit. 2020-06-30]. Dostupné z: <https://www.reflex.cz/clanek/causy/73908/immanuel-kant.html>.

Karl Jaspers. *Literarisches Museum Badenweiler* [online]. [cit. 2020-06-30]. Dostupné z: <http://www.literaturmuseum-tschechow-salon.de/de/schriftsteller/karl-jaspers.html>.

PACQUING, Ian Raymond. Our Social Discontents: Revisiting Fromm's Redemptive Psychoanalytic Critique. *KRITIKE VOLUME* [online]. 2018, **12**(1), 16 [cit. 2020-07-08]. Dostupné z: https://www.kritike.org/journal/issue_22/pacquiring_june2018.pdf.

ŽDÁRSKÝ, Pavel. Erich Fromm: ke kořenům etiky. *Envigogika* [online]. 2008, **2008**(3), 8 [cit. 2020-07-01]. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.14712/18023061.28>.

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Bc. Barbora Pařízková
Katedra:	Společenských věd
Vedoucí práce:	PhDr. Petr Zima, Ph.D.
Rok obhajoby:	2020

Název práce:	Erich Fromm a jeho pojetí člověka, dobra, zla, náboženství a názorové tolerance.
Název v angličtině:	Erich Fromm and his conception of person, good, evil, religion and opinion tolerance.
Anotace práce:	V diplomové práci řeším pojetí Ericha Fromma na psychoanalýzu a její aspekty charakteru. V dalších kapitolách této práce pojednávám o lidské destruktivitě a jejích formách agrese a násilí. Dále se zabývám Frommovým pojetím etiky, náboženství a názorové tolerance. V praktické části diplomové práce nabízím koncepci příprav na výuku tohoto tématu.
Klíčová slova:	psychoanalýza, lidská destruktivita, etika, humanistické náboženství, autoritářské náboženství, svoboda člověka
Anotace v angličtině:	In my diploma thesis I deal with the conception of Erich Fromm on psychoanalysis and her aspects of character. In the next chapters of this work I discuss about human destructiveness and its forms of aggression and violence. I also deal with Fromm's conception of ethics, religion and tolerance of opinions. In the practical part of the diploma thesis I offer the concept of preparations for teaching this topic.
Klíčová slova v angličtině:	psychoanalysis, human destructiveness, ethics, humanistic religion, authoritarian religion, freedom of human
Přílohy vázané v práci:	V přílohách se nachází vypracované úkoly/materiály ke dvěma přípravám.
Rozsah text práce:	85 stran
Jazyk práce:	Český jazyk

PŘÍLOHY

Seznam příloh:

Příloha č. 1: vypracované materiály ke 2. návrhu přípravy.

Příloha č. 2: vypracované materiály k 3. návrhu přípravy.

Pracovní list - Náboženská teorie Ericha Fromma

1) Přečti si úryvky a vypiš si hlavní myšlenky textu.

1. úryvek:

Hlavní funkcí světových náboženství je bránit lidem, aby uctívali primitivní formy náboženství (totemy, rituály). Fromm srovnává touhu po náboženství jako pacientovu neurózu. Být součástí náboženství je snahou najít bezpečí, úkryt a ztratit pocit osamělosti.

2. úryvek:

Fromm rozděluje náboženství na autoritářské a humanistické. Autoritářské náboženství je založeno na dogmatech, že vyšší síla sídlí mimo člověka. Autoritářské náboženství žádá od člověka oddanost a poslušnost. Humanistické náboženství se vytyčuje vírou ve vlastní síly. Cílem humanistického náboženství je rozvíjet schopnosti člověka milost sebe a druhé.

2) Napiš, které typy náboženství Erich Fromm rozlišuje:

humanistické náboženství X autoritářské náboženství

3) Popřemýšlej a napiš, která světová náboženství patří do typologie náboženství dle Fromma, viz předchozí úloha.

autoritářské náboženství - křesťanství, judaismus, islám

humanistická náboženství - buddhismus, taoismus

1. strana

4) Popiš, jakou funkci má autoritářské náboženství pro člověka.

Zabránit lidem, aby se nevrátili k uctívání primitivních forem náboženství.

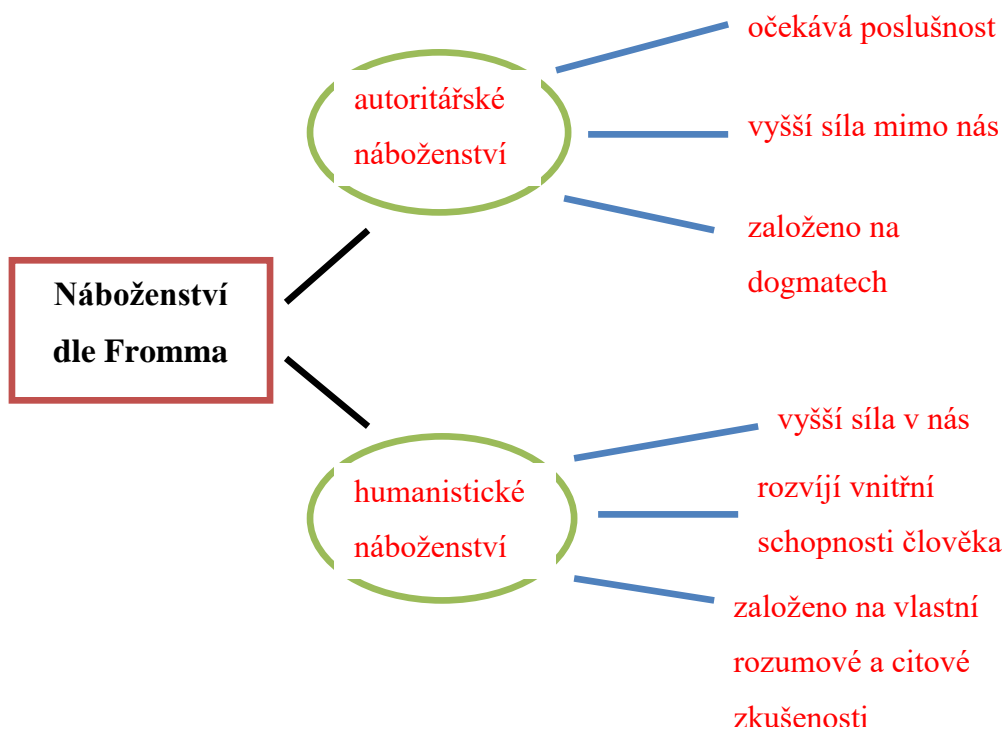
5) Popiš, jakou funkci má humanistické náboženství pro člověka.

Rozvíjet síly člověka - schopnost milovat sebe a druhé, rozvíjet solidaritu k druhým.

6) Na základě úryvků zdůvodni, proč se lidé uchylují k víře.

Únik od osamělosti a vyhledání bezpečného úkrytu.

7) Vytvoř pojmovou mapu na Frommovu náboženskou typologii

Pythagoras	Milétská škola	Xenofanés	Elejská škola	Kritias	Sofisté
	náboženský řád v Krotónu		Bohové jsou nesmrtelní, ale mají lidské vlastnosti.		Lidé si vytvořili Boha jako dozorce a v případě provinění trestal.
Sókratés	Daimonion	Antická filosofie	Aristoteles	učitel Alexandra Velikého	
	Jedná se o hlas svědomí, jenž nazývá hlasem Božím.			Bůh je prvním hybatelem věcí, ale dále nezasahuje.	
Svatý Augustin	Jen obec boží bude spasena.	Středověká filosofie	Tomáš Akvinský	bytí nedokonalé (my), dokonalé (Bůh)	
	Bůh je nejvyšší bytí, pravda, dobro a láska.			5 důkazů boží existence	
Niccolo Machiavelli	Stát potřebuje náboženství z praktických politických důvodů.	Renesanční filosofie	Thomas Moore	V utopickém státě je přítomna náboženská tolerance, ale nesmí tu být ateismus.	
G. W. Leibnitz	Ospravedlňuje Boha, že existuje zlo.	Racionalismus	Osvícenství	Voltaire	Deismus
	Bůh dal člověku svobodu a ten začal páchat zlo.				Bůh stvořil svět, ale dál nezasahuje.

Immanuel Kant	Na základě rozumu lze předpokládat, že je Bůh nesmrtelný.	Klasická Německá filosofie	Pozitivismus	Auguste Comte	Jedním ze stádií vývoje člověka a společnosti je stádium teologické.
Fridrich Nietzsche	„Bůh je mrtev.“	Iracionální proud 19. st.		Søren Kierkegaard	Boha poznáme pouze „skokem víry“. Teologické odložení etického.
Karel Jaspers	Jednou ze čtyř vin je vina metafyzická.	Existencialismus		Jean Paul Sartre	ateistický existencialismus
Erich Fromm	Náboženskou zkušenost každý zažívá jinak.	Filosofie 20. století		Tomáš G. Masaryk	Náboženství má být svobodné a má se vyvíjet stejně jako věda.

Příloha č. 2

1. stanoviště

Jedním z těchto typů, jinak nazývaných i orientací, je **receptivní** orientace.

1.						V	E	R	I	F	I	K	A	C	E
2.			E	P	I	S	T	E	M	O	L	O	G	I	E
3.	E	X	I	S	T	E	N	C	Í						
4.						I	D	E	U						
5.						E	M	P	I	R	I	S	M	U	S
6.			S	Ó	K	R	A	T	É	S					
7.	H	E	R	A	K	L	E	I	T	O	S				
8.			P	O	Z	I	T	I	V	I	S	M	U	S	
9.						F	E	N	O	M	É	N			
10.					O	S	V	Í	C	E	N	S	T	V	Í

2. stanoviště

Úkoly: 1. Typ orientace: Křečkovská/ **vykořisťovatelská**/ tržní

2. Tento typ člověka miluje jen toho, od koho si můžou něco brát. Vztah pro ně končí ve chvíli, kdy není co brát.
3. Láká je, když mohou obelstít druhé a odebrat jim to, co vymysleli. Své nápady netvoří, získávají vše pouze lstí.
4. Tento člověk působí arogantně a sebejistě. Svými uštěpačnými poznámkami urážejí okolí.

3. stanoviště

Úkoly: 1. Typ orientace: **Křečkovská**/ vykořisťovatelská/ tržní.

2. Láska je pro ně vlastnictvím. Neradi někoho milují, ale jsou rádi milováni.
3. Je to odtažitý typ člověka, nerad je ve vztahu s lidmi. Tento člověk ví vše pro svou práci, přesto je neproduktivní.
4. Tento charakter se vyznačuje nedůvěřivostí. Je odtažitý. Ukazuje svou lásku k čistotě a pořádku.

4. stanoviště

Úkoly: 1. Typ orientace: Křečkovská/ vykořisťovatelská/ **tržní**.

2. Lásku vnímají jako obchod. Vše se děje ve smyslu něco za něco.
3. Tento typ charakteru je schopný. Dokáže své zaměstnance vyburcovat k lepším výsledkům. Vše je ale hnáno za úspěchem.
4. Člověk působí sebejistě, inteligentně a odvážně. Rád riskuje a předvádí se. Prodává svou osobnost jako cenné zboží.
5. Z médií - televize, rádio, časopisy a noviny.

5. stanoviště

Tržní charakter	Vykořisťovatelský charakter	Receptivní charakter	Křečkovský charakter
cílevědomý	egocentrický	přijímající	praktický
společenský	hrdý	oddaný	bojácny
bez smyslu pro hodnoty	impulzivní	podřízený	rezervovaný
beztaktní	arogantní	zbabělý	pořádný
rozhazovačný	agresivní	skromný	opatrný
inteligentní	sebejistý	sentimentální	vyrovnaný
experimentující		parazitní	věrný

6. stanovíště

1. Produktivita člověka se nazývá biofobií. ANO/NE
2. Produktivní orientace se opírá o vlastní síly člověka. ANO/NE
3. V produktivním životě se uplatňuje láska, nenávisť a rozum. ANO/NE
4. Produktivní charakter se v případě nevyužití sil nezmění. ANO/NE
5. Produktivní orientace je vyjádřena produktivní láskou a myšlením. ANO/NE
6. Nejproduktivnější láskou je láska mateřská. ANO/NE
7. Cílem produktivního myšlení je poznat povrch věcí. ANO/NE
8. Produktivní láskou se myslí vlastnění druhého a jeho ovládnutí. ANO/NE

7. stanovíště

Člověk se dostává do vztahu se světem prostřednictvím dvěma životních procesů: **asimilace** a **zespolečenštění**. Asimilační proces spočívá v **osvojování** si věcí a asimilací s nimi. Proces asimilace pojednává o základních typech **charakteru**. Proces zespolečenštění souvisí se vztahy s **lidmi**. Rozlišují se tři druhy vztahů: **symbiotický** vztah, **destruktivní** vztah a **láska**. Symbiotický vztah představuje **spojení** mezi lidmi, jenž ztrácí svou nezávislost. Jelikož se cítí být jako osamělí v nebezpečí, raději jsou v symbióze s jinými. Jedná se o **mechanismus** úniku. Symbiotický vztah se dělí na několik **forem** a všechny představují **neproduktivitu**. První formou je **masochismus**. Tento proces zahrnuje zřeknutí se svého **JÁ** a přimknutí k jinému. Další formou je **sadismus**. Cílem této formy je někoho vlastnit a udělat z něho bezcenného a bezvýznamného člověka. Poslední formou je **destruktivita**. Jedná se o stav ničivosti. Cílem této formy je **zničit** jiné osoby a zachránit si tak svůj život. Tato forma vychází z **neprožitého** života.